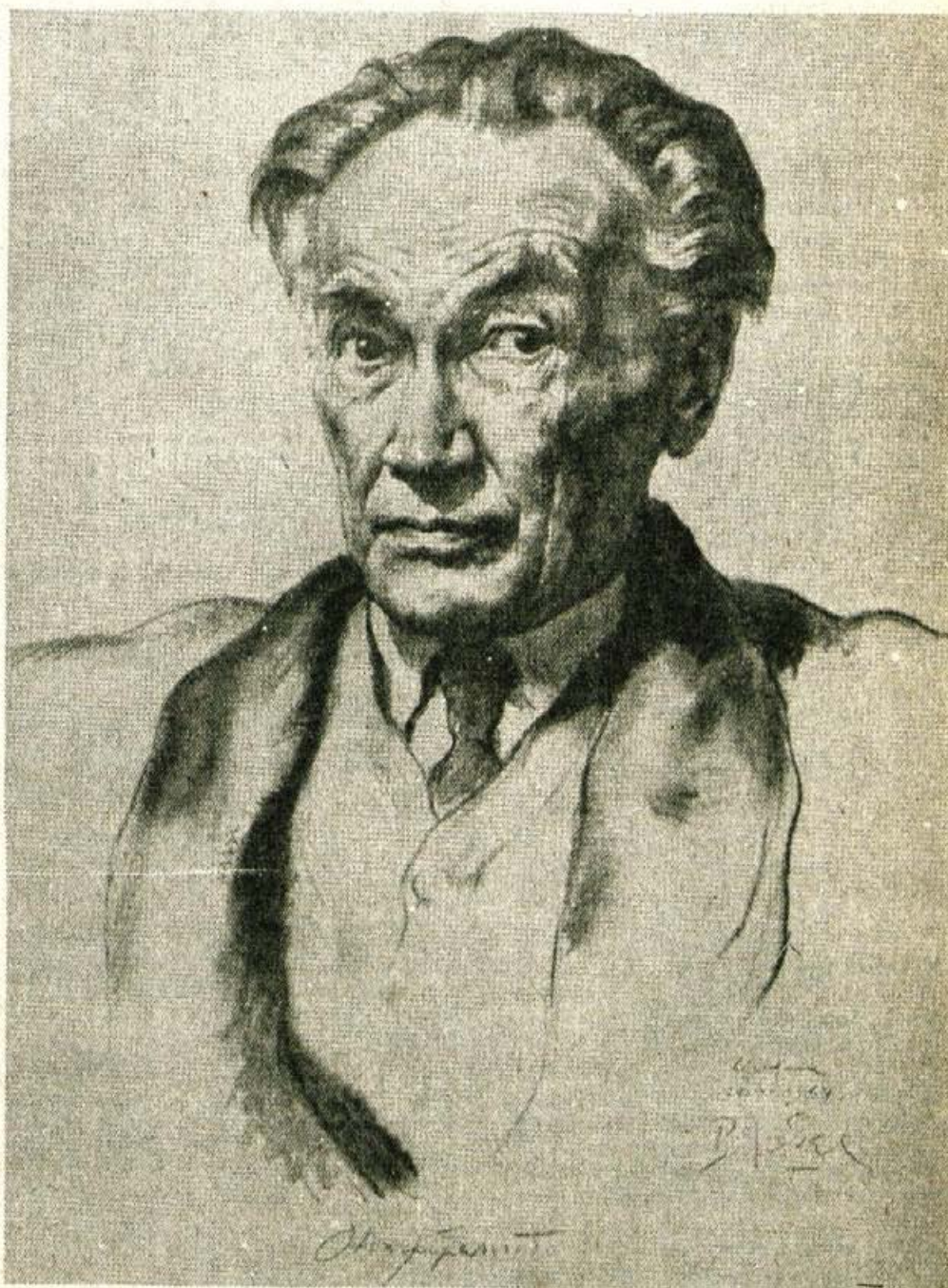

SNOVANJA

Kranj, 29. decembra 1978 – št. 6, l. XII.

Ob
umetnikovi
obletnici

Oton Župančič

Vsebina

82. stran:
Joža Mahnič
Iz pesnikove
delavnice
in zapuščine

86. stran:
Izidor Cankar
Obiski – Spoti

88. stran:
Oton Župančič
Veš, poet,
svoj dolg?

90. stran:
dr. Marja Boršnik
Oton Župančič
in moja
generacija

92. stran:
Jože Pogačnik
Župančičevemu
pesništu na rob

96. stran:
Kazalo
XII. letnika

Tiho, brez besed

Tiho, brez besed
 hodim s svojo srečo
 med ljudmi;
 in nikdo ne ve, od kod,
 in nikdo ne ve, zakaj
 sije moji duši maj...

Morda veš le ti,
 morda vem le jaz
 morda ti ne veš,
 morda jaz ne vem,
 kaj opolnoči,
 ko od tebe grem,
 roke stezam v mrak
 hrepenenja poln
 neutešnega,
 nerazrešnega.
 In zakaj takrat
 vsakega objel,
 rekel bi mu brat.
 In zakaj takrat
 zvezde zagoré
 nizko nad menoj
 kot velike, sladke rože
 nad menoj...

Draga, kaj je noč?
 Kaj je noč in smrt?
 Jaz je ne poznam!
 Draga, kaj je greh?
 Kaj je greh in kes?
 Jaz ga ne poznam!
 Jaz poznam le svojo srečo
 in ljubezen svojo v duši
 in vse lepo božje stvarstvo
 naokrog
 in velike, sladke rože
 nad seboj...

Melanholija

Med rožami, ki ne rasto pri nas,
 sem videl polzasenčen, tih obraz.

Kot da ni vedel zame, jaz ne zanj,
 a bilo je med nama polno sanj.

Kot maurica nevidna vzpel se most
 je med menoj in njo, da je skrivnost

lahko hodila med menoj in njo,
 o, kot bridkost, s povešeno glavó.

In vrča njenega napoj je bil,
 kot bi žerjavico mi v srce lil.

In spomnil sem se, da je davno ni,
 da veter ji čez daljni grob šumi.

Geslo

Kuj me, življenje, kuj!
 Če sem kremen, se raziskrim,
 če jeklo, bom pel,
 če steklo — naj se zdrobim.

Joža
 Mahnič

Iz pesnikove delavnice in zapuščine

AVTENTIČNA RAZLAGA NEKATERIH PESMI IZ »SAMOGOVOROV«

V zapuščini med drugim naletimo na list, na katerem je Župančič v prvi polovici leta 1909 pojasnil miselno jedro nekaterih pesmi iz svoje najbolj zrele in najtežje zbirke. Gre za sorazmerno redek primer, ko umetnik sam daje avtentično razlago za nekatera najgloblja in najbolj zamotana mesta v svojem opusu. Zapis sta vsaj v njegovih prvih dveh odstavkih — sprožila neinteligentna in krivična Lenardova kritika zbirke ter pomankljiva Prijateljeva interpretacija nekaterih njenih pesmi v govoru ob pesnikovi 30-letnici, Župančič v zapisu zaporedoma pojasnjuje idejo pesmi PREBUJENJE, VEČERNA VIZIJA, SFINGA in DUMA, posebno dragoceni sta osvetlitvi prve in zadnje navedene pesmi:

Moda? Mogoče. A če bi kritik vedel, da sem celo leto mislil na samomor?

»Dvigni srce« — sploh cela pesem, ni enostaven poziv »na boj z uma svetlim mečem«, nego kaže sprostitvev individua v celokupnost etično povzdigo individualnosti, ki je stopila v službo ali stih z družbo; premago egoizma.

Kajti — v ideji, v sanjah si svoj, si sam, in čim bolj zase, tem krepkejši; v delu pa si brez družbe nič, voda, ki se gubi v globel.

»Pravičnike« — ah, da, »pravičnike«. Odrešenje zanj ni bilo potrebno, nego izgubljeno.

»Sfinga« ni smrt; nego »Sfinga« je v dogmi utelešena skrivnostnost, za katero pa ni skrivnosti. Dogma v najširšem pomenu: religiozna, znanstvena. Resnica je, a ti moraš priti do nje, nihče drug ti je ne prinese na pladnju.

V »Dumie« je ogrodje to: domovinsko ljubezen in pojem narodnosti prenesti iz romantičnega ljubimkanja z unanostmi preko realističnega ali racionalnega kozmopolitizma na podlago socialno-etičnega naziranja. Zato je glas, ki slavi romantično lepoto domovine, ženski glas; glas kozmopolita moški — in zadnji glas, glas tvoj, glas duše.

PESNIK JE NAČRTOVAL ILUSTRIRANO KNJIŽNO IZDAJO »JERALE«

Znano je, da je Župančič četrto stoletja, od 1902 do 1927, snoval filozofsko satirični ep, a iz različnih vzrokov napisal le štiri speve. V njih obravnava nasprotje med tedanjim umetnikom in meščansko družbo, se skuša dokopati do bistva umetniškega ustvarjanja in preusmerjanja slovenskega človeka iz pasivne vdanosti v vedro aktivnost. Manj znano pa je, da je tako rekoč vse življenje mislil na JERALO kot na vsebinsko zaokroženo in likovno ilustrirano knjigo.

Že 1903. leta se je z založnikom Schwentnerjem pogodil za rokopis celotnega epa, ki naj bi obsegal najmanj pet tiskovnih pol. (Schwentnerjevo pismo Župančiču 18. marca 1908) Ilustriranje knjige je sprva

nameraval prepustiti slikarju Tratniku, nato se je, najbrž na prigovarjanje Vladimirja Levstika, odločil za Smrekarja. (Levstik Župančiču 21. novembra 1907) Ko je založnik od pesnika prejel rokopis prvega »poglavja« epa, ki je obsegal kar celo polo, ga je že sklenil izročiti Smrekarju. (Schwentner Župančiču 14. marca 1908) Toda pesnik je JERALO le počasi oblikoval: »Ljubljanski zvon« je prinesel 1908. leta drugo poglavje, 1911. prvo, 1915. »intermezzo« in šele 1927. tretje poglavje. Ep je ostal, kakor še več drugih Župančičevih zamisli (zbirka epigramov in satir, slikanica ABECEDA s Šantlovimi podobami, knjiga MED OSTRNICAMI, zbirka priložnostnih pesmi in še kaj) nedokončan in neuresničen. Tako je v večni revščini živeči Smrekar pesnika še v voščilnem pismu za njegovo 60-letnico 23. januarja 1938 zaman spraševal: »Kaj pa dela gospod Jerala, kje tiči? Teško ga že čakam — ali se bo kdaj oglašil pri meni, kot sva se bila zmenila? ...«

Škoda za slovensko književnost, da je JERALA vsebinsko ostal torzo; škoda pa tudi, da ni prišlo do ustrezne upodobitve. Smrekarjeva podoba bi se najbrž ujela s pesnikovo besedo in jo, vsaj v satiričnih partijah, imenitno dopolnila.

SPORNE RIME PRI TENKOSLUŠNEM POETU.

Jezikoslovec dr. Anton Breznik je v izvestju šentvitske gimnazije za leto 1911/12 objavil razpravo »Izreka v poeziji«; v njej obžaluje, da so uredniki naših revij pri verzih opustili diakritična znamenja in tako pripomogli h glasovno slabim rinitam mlajših pesnikov. »Pesmi s takim stikom kakor je npr. v Župančičevi O INDIJI KOROMANDIJI, ne sodijo v šolsko berilo:

Tja v Indijo, tja v Koromandijo

pa dedek naš lani odšel je!

Otroci, le pridno ubogajte!

Ko vrnem se — to bo veselje!»

Breznik tu misli bolj na razliko v e-juh kot v i-ih, na razliko med polglasnim in dolgo poudarjenim e, čeprav nasprotuje tudi elkanju. Pesem je bila ponatisnjena v 4. izdaji Sket-Westrove Slovenske čitanke za 1. razred srednjih šol.

Ker je slavist, šolnik in planinec Josip Wester tedaj pripravljaval 5. izdajo tega učbenika, se je v pismu z dne 11. novembra 1912 obrnil na pesnika z vprašanjem, ali hoče v navedeni kritiki kaj spremeniti. »Vaša stvar je, če hočete kaj predručati, mi izdajatelj šolskih knjig vendar ne smemo sami popravljati; vsaj jaz si nočem tega očitka naprtiti.« Vse kaže, da pesnik ni ustregel opozorilu jezikoslovca oziroma predlogu šolnika, ker je navedeno mesto ostalo nespremenjeno tudi v Delih Otona Župančiča II iz 1936, kjer je avtor nazadnje redigiral omenjeno pesem.

Le-ta je bila prvič objavljena zelo zgodaj, že leta 1898 v »Vrtcu«. Podoben »kakofoničen« primer imamo v dvojni rimi iz pesnitve Z VLAKOM, prvič priobčene v »Slovanu« 1904:

Tam zemlja je naša zakipela,
zahrepenela, v nebo je hotela,
v višino pognala se kot val,
a v naletu pod zvezdami val je obstal —
Tudi tu avtor kasneje ni nič spreminjal.

Zdi se, da v prvem našem primeru kot Belokranjec ni čutil razlike med e-jema, prav tako pa v obeh primerih kot Belokranjec, vsaj v času nastanka obeh pesmi, ni različno izgovarjal obeh l-ov. Problem elkanja se mu je po vsej priliki z vso določnostjo in ostrino postavil šele, ko je bil dve sezoni kritik in dramaturg deželnega gledališča v Ljubljani, tako da je v oktobru 1912 v javnem predavanju nastopil proti njemu.

Zakaj torej tedaj, ko se je dobro zavedal glasovnih razlik v navedenih rimah, le-teh ni hotel spremeniti? Morda vanje ni hotel posegati, da ne bi s popravkom kako drugače prizadel verza, morda je bil tudi preponosen, da bi se uklanjal drugim. Vsekakor ta mesta bralca, posebno pa recitatorja danes postavljajo v nelahek in neprijeten položaj.

OZADJE DVEH ŽUPANČIČEVIH IN CANKARJEVEGA BESEDILA IZ PRVE VOJNE

Kako je razvidno iz štirih pisem Frana Albrehta Župančiču z Dunaja v Ljubljano od 8. novembra 1916 do 7. marca 1917, ohranjenih v pesnikovi zapuščini, je Albreht snoval »Slovenski begunski koledar«. To naj bi bila kulturno socialna akcija, namenjena beguncem z Goriškega: pri koledarju naj bi z brezplačnimi prispevki sodelovali vsi slovenski literati. Albreht je želel pritegniti predvsem Župančiča in Cankarja. Pesnik je Albrehtu že pred 5. decembrom 1916 poslal za takšno poljudno publikacijo morda res nekoliko previsoko in prezahtevno pesem GORIŠKIM IZGNANCIEM, ki pa so jo financerji koledarja, goriški deželni zbor oziroma deželni glavar dr. Faidutti, z drugimi najboljšimi, a zanje »neprimernimi« prispevki izločili iz rokopisnega gradiva, že pripravljene za tisk. Tako je bila pesem prvič objavljena v februarški številki »Ljubljanskega zvona« 1917 z naslednjim avtorjevim pojasnilom: »Pričujoča pesem je bila namenjena za »Begunski koledar«, ki pa iz neznanih vzrokov ni izšel.« Cankar je sodelovanje v polemичnem članku ZASTONJKARJI odklonil, češ da tudi umetnina kakor vsakršno drugo delo zasluži in terja pošteno plačilo, in obžaloval tovariše, ki sami ne spoštujejo svojega dela. O tem Cankarjevem stališču do nameravanega koledarja in podobnih akcij kritično govori Albrehtovo pismo Župan-

Pesnikov rodni dom na Vinici v Beli Krajinji, kjer se je rodil 23. januarja 1878. — Zdaj je v hiši pesnikov spominski muzej

Leta 1896 je Oton Župančič opravil maturo na prvi ljubljanski gimnaziji (klasični)

čiču z dne 7. marca 1917. Ozadje Župančičeve pesmi je v tretji knjigi Zbranega dela z Albrehtovimi pismi obširno komentiral Dušan Pirjevec, medtem ko uredniki Cankarjevega Zbranega dela ozadja njegovega polemičnega sestavka niso pojasnili.

Prejšnji tematično sorodna, a v ljudskem tonu zapeta Župančičeva pesem BEGUNKA PRI ZIBELI je nastala le malo pozneje. Že 25. maja 1915, neposredno po italijanski vojni napovedi, so morali frančiškani na ukaz avstrijske vojaške posadke zapustil Sveto goro nad Gorico; s seboj so vzeli tudi tamkajšnjo podobo Matere božje in z njo prispeji 1. junija v Ljubljano. Sveto goro so kmalu zajeli boji na soški fronti: 23. junija, na kresni večer, so italijanske granate porušile in zažgale samostan in cerkev. Nekaj dni po prihodu v Ljubljano so frančiškani podobo svetogorske Marije postavili na enega izmed oltarjev v cerkvi Marijinega oznanjenja. K svetogorski Mariji so hodili iskat tolažbe posebno goriški rojaki, ki so se, prav tako kot ona pregnani, zatekli v Ljubljano. Dne 17. junija 1917 je bila v Ljubljani ob dvestoletnici kronanja svetogorske Marije velika verska slovesnost, ki jo je vodil goriški nadškof dr. Fr. Sedej. V drugi polovici tistega leta je Župančiču, ki je tedaj že stanoval v Dalmatinovi ulici, nastala pesem o duhovnem srečanju svetogorske Marije z Detetom in briške matere z otrokom, ki jih je oboje družila usoda begunstva; priobčil jo je v oktobrski številki »Ljubljanskega zvona« in kasneje uvrstil v zbirko »V zarje Vidove«. Prof. Breznik je svojim dijakom na šentviški gimnaziji pri študiju Župančičeve lirike omenjal ozadje te pesmi.

KAJ PRI ŽUPANČIČU POMENIJO »ZARJE VIDOVE«

Pisec prve monografije o Župančiču (1928) Arturo Cronia je, kakor mnogi slovenski razlagalci njegove lirike, razumel »zarje Vidove« v jugoslovansko nacionalnem smislu kot aluzijo na kosovsko bitko oziroma na Vidov dan 28. junija.

Avtorju druge monografije o pesniku (1931) Lucieniu Tesnièreu se je takšna razlaga zdela preveč površna in enostavna, besedno zvezo »zarje Vidove« je sam razu-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Telesa naša

*Telesa naša — vrči dragoceni,
v njih shranjena vsa dedščina davnin;
pekó nas v prsih soki njih ognjeni,
kipeča slá radosti, bolečin.*

*Vzgon bitij nerojenih kri nam polje,
življenje njih, ki bodo, rije v nas,
in kal s kaljó se za prvenstvo kolje,
bodočnost oblikuje svoj obraz.*

*Nje volja je močnejša nego naša,
in vkup nas biča, ženo in možá —
preklet, kedor volján je ne prenaša,
sam se izobčil je izmed svetá.*

Veš, poet, svoj dolg?

*Veš, poet, svoj dolg?
Nimaš nič besed?
Kaj zagrinjaš se v molk?
Vrzi pesem v svet,
pesem za današnjo rabo:
usi jo bomo povzeli za tabo.*

*Vem, o vem svoj dolg,
v prsih tu me žge;
naj se mi grlo odpre,
bom zavijal ko volk
na vseh štirih bom stal vrh planine,
škripal in hlipal med pečine.*

*Vrh Možaklje bom stal,
pesem svojo rjul,
Blegaš jo bo čul,
Krim odmev bo dal;
v vse vetrove jo bom tresel,
eden jo bo na Póhorje nesel.*

*Gozd in gora poj,
silen ženimo hrup;
boga gmajna, le vkup,
le vkup, le vkup z menoj,
staro pravdo v mrak tučimo,
da se pretulimo skozi to zimo.*

*Še bo kdaj pomlad,
še bo napočil zor;
takrat volčji zbor
pojde lovce klat:
plani čez Savo, plavaj čez Dravo —
zob za zob in glavo za glavo!*

Zdravica

*Do vrha, Benjamin točaj!
Ex! — trčimo, bratje, in sedaj,
kar je, to vam zapojem.
Najprej: kdor zemlje pravi je sin,
ima pogum do bolečin —
zakaj, povej, si pa rojen?!*

*In drugo, bratje: kdo je močan,
ta tiho dela, znoji se ves dan
in z brati se svojimi bije;
a ko nad njim se vzboči noč,
se proži v njem najvišja moč:
po lastnem srcu rije.*

*In tretje: ta lepi umotvor,
ta svet — po sredi mu gre razdor,
kdor pravi »ne«, si laže;
a kdor to rano sveta spozna
in vendarle ne toči solz,
ta se moža izkaže.*

*In še enkrat — do vrha, točaj!
Ex, bratje moji, in sedaj —
nam je še kaj na poti?
Je treba, bratje, še besed?
Ljubimo ta prekleti svet —
kajfež, kdor je nasproti!*

Vseh živih dan

*Jaz čutim danes vseh živih dan,
Moje srce kipi in polje,
moja duša je židane volje,
kot bila bi pila kraški teran.*

*Ne čujete? — Tam od mračnih lesov
vrši vihar,
poln srditih gromov,
in izza meglá zdaj pa zdaj vzplapola
krvavordeč plamen kot meč —
to dneva je novega žar.*

*O, bratje, na pot, življenju naprot!
Ne bojte se meča krvavega,
ta meč ni namerjen na zdravega,
na pravega moža.*

*Ta meč divja čez grobove le,
požiga razpale domove le,
kar je čilega, to obvelja.*

*O, bratje, bratje — prišel je čas!
O, bratje, bratje — kako je v vas?
So li vaše njive zorane?
Zdaj zvezde ugodne vladajo,
zdaj semena zlata padajo —
so li vaše njive zorane?*

*Otresite zaduhlih se sanj!
Po bliskovo gre vseh živih dan,
kdor ga je zamudil, ves klic zaman,
doživi ga le, kdor je pripravljen nanj!*

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

mel globlje in večpomensko. Da ne bi bil v dvomu, se je obrnil naravnost na Župančiča, ki mu je potrdil pravilnost njegove razlage.

V zapuščini se je ohranil v francoščini pisan osnutek, ki ga je pesnik narekoval ženi Ani in ga je očitno namenil Tesnièreu. Župančič tu zavrača domnevo, da »zarje Vidove« v njegovi liriki pomenijo tedanji praznik 28. junij oziroma jugoslovansko državo. Nadalje pojasnjuje, da ta njegov simbol v resnici izraža »najvišji razmah ustvarjalnih sil«, prvotno pa da pomeni »del najdaljšega dneva v letu«. Vedeti da je tudi treba, da slovenska beseda »vid« pomeni francosko »la vue«.

Tesnière je v svoji monografiji posvetil našemu vprašanju celih deset strani (166 do 176). Najprej navaja vsa mesta v pesnikovem opusu, kjer nastopajo »zarje Vidove«: NAPISI ZA MESECE: JUNIJ-ROŽNIK (1914), pesem NAŠA BESEDA (1918) in naslov zbirke V ZARJE VIDOVE (1920), VERONIKA DESENIŠKA, I. dejanje, Sidina replika »Oj brate — deklice so rahel cvet« (1924). Ni pa tedaj še mogel zabeležiti kratkega dvostišja iz okupacije PO DOLGI, TRDI NOČI (Zbrano delo IV, 248).

Nato razpravlja o trojnem pomenu te pesnikove besedne zveze. Izhodiščni astronomsko kozmični pomen: v dnevih od sv. Vida (15. junija) prek poletnega solsticija (21. junija) do Janeza Krstnika oziroma kresa (24. junija) je sonce opoldne najvišje v zenitu in dnevi so najdaljši v letu, tako da večer brez izrazite noči prehaja v jutro. Iz tega naravnega pojava izvira joča notranja, duhovna simbola: pesnik je dosegel na vrhunec svojih telesnih in ustvarjalnih moči (bilo mu je dobrih štirideset let, za seboj je imel strnjeno vrsto kvalitetnih del); njegov narod je dosegel višek v svojem dotedanem kulturno političnem razvoju (a je bil v svojih pričakovanjih kmalu bridko razočaran).

V BEOGRADU OBJAVLJENA PESEM IZ ČASA »OSTRNIC«

V Župančiču je že od mladega živela močna jugoslovanska politična zavest, ki je med drugim izvirala iz dejstev, da je bil

Oton Župančič je služil vojaški rok kot enoletni prostovoljec v Gradcu na Štajerskem

Od 1908 do 1910 je že tridesetletni Oton Župančič služil kot domači učitelj pri neki plemiški družini iz Bregenzu.

rojen v Beli krajini, kjer se na Kolpi stikata slovenski in hrvaški živelj in govorica, in da je njegov rod po materini strani (Maliči) po vsej priliki prihajal z juga. Odtod tudi njegovo pogosto sodelovanje pri raznih hrvaških in srbskih revijah in časnikih od gimnazijskih let dalje pa vse do konca življenja: omejimo se tu le na pesem JAZ SLIŠIM, VIDIM, ČUTIM, VEM... ki je med nami Slovenci najbrž neznana in je zato tudi izpadla iz Zbranega dela III.

Župančič jo je v drugi polovici decembra 1933 poslal Isidori Sekulić za revijo »Srpski književni glasnik«. Pisateljica se je namreč pesniku v pismu z dne 23. decembra že zahvalila za prejete verze: »Srdačna Vam hvala na dobroti prema Glasniku, i na pažnji prema meni. Vrlo sam ponosito odnela trofej u redakciju... Pesma Vaša je, kao uvek, Vaš puls, tako neposredna, i živa, i dragocena, i bolna. Puls čovečji je najtužnija igračka!« Verzi so izšli v prvi, januarski številki omenjene revije leta 1934 na str. 20 in se glase:

JAZ SLIŠIM, VIDIM, ČUTIM, VEM...

*Jaz slišim ure: čas bijó;
zvonove daljne: dan zvoné;
vodé poslušam pod zemljó:
za svoje rojstvo se boré.*

*Jaz vidim solze, ki tekó
sirotam z bledih, velih lic,
iztegnjenih rok sto in sto
tam iz Trbovelj, Jesenic.*

*Jaz čutim v srcu tisoč ran,
vse strele izza naših mej —
In bazoviškega poglej! —
Jaz vem, kje je naš glavni stan,
in nočem stran, in nočem stran!*

Pesem je, kakor tudi večina iz nameravane zbirke MED OSTRNICAMI, ki je nastajala v tem času, zasnovana v jambškem ritmu. Vsaka izmed treh kitic ima svojo posebno tematiko, značilno za pesnika in čas, vsaka izmed njih izhaja iz drugega čutila oziroma čustva in zavesti.

Prva katica razodeva pesnikovo navezanost na naravo, minevanje in porajanje v njej, deloma tudi za Župančiča značilno panteistično filozofijo; motiv pretakajočih se kraških vodá še posebej priča, da je tudi ta pesem nastala v Koči vasi na Notranjskem. Za to katico je značilna tudi vzporednost v gradnji stavkov, celo vzporednost v ločilih.

Druga kitica podaja eno izmed značilnih komponent našega javnega življenja v tridesetih letih, v času velike gospodarske krize: ponazarja obupno socialno revščino, jok siromašnih in bolehnih otrok, proseče roke ali pa že protestirajoče pesti proletarcev po naših delavskih središčih.

Tretja, za en stih daljša kitica nakazuje nacionalno politični položaj Slovencev v tistem času, opozarja na ogroženost naših rojakov za mejami, meri konkretno na fašistični zločin v Bazovici. V zadnjih dveh verzih je treba brati Župančičevo poudarjeno misel o jugoslovanski državni enotnosti in trdnosti, ki edina omogoča varnost tudi nam Slovincem, ter njegovo odklanjanje privržencev samoslovenstva, kakor ga je občutil v polemiki po objavi eseja ADAMIČ IN SLOVENSTVO (1932).

Celotna pesem je zanimiva tudi po svojem privzdignjenem in stopnjevano slovesnem slogu, ki se navzven kaže zlasti v enakih začetkih kitic in v ponavljanju v zadnjem verzu. Ta njen slog kakor prevladovanje socialne in nacionalne tematike in ideje jo postavlja bliže zbirki V ZARJE VIDOVE (1920) kakor sočasnim intimnim, osebnoizpovednim OSTRNICAM.

TRI PRILOŽNOSTNE V DOKONČNI OBLIKI

Med zadnjo vojno, a tudi že prej je Župančič napisal veliko priložnostnih pesmi. K njemu so prihajali znani in neznani ljudje, z izvodi njegovih knjig ali s svojimi albumi, in ga prosili za spominske verzice. Nekateri izmed le-teh so nujno splošni in poprečni, drugi razodevajo tehtnega misleca in spretnega oblikovalca; najboljše med njimi je pesnik nameraval izdati v posebni zbirki. Dosegljive priložnostne pesmi smo objavili v četrti knjigi Zbranega dela, prenekatere med njimi samo v zapisu iz faze nastajanja, ki se je ohranil v zapuščini. Tu naj navedemo tri kasneje odkrite priložnostne pesmi v njihovi dokončni obliki, v prepis so nam jih prinesli lastniki.

Srečku Venieru, ki je bil hkrati z njim v sanatoriju, je pesnik v izvod »Mladih potov« 26. decembra 1943 zabeležil tole dvostišje o medvojnem trpljenju in veri v svobodo:

*Skoz mrak in viharje
do zlate zarje!*

Dečku Lovrencu Lavriču je 9. aprila 1944 vpisal v prvo knjigo svojih »Del« naslednjo štirivrstičnico, polno otroške vedrine in razigranosti ter zaupanja v prihodnost, ki so jo pripravljali partizani v gozdovih:

*Zelena naša gora
in zelen naš je gozd;
še boš, jelenček, skakal,
ko spet boš zdrav in prost.*

Nečakinji nadporočnika Franja Malgaja, junaka iz bojev za Koroško po prvi vojni, pa je 4. septembra 1945 zasnoval naslednjo pesem, ki označuje veličino in pomen mladega življenja, darovanega za skupno stvar:

*Za naroda svobodo vnet
je v boju mlado glavo dal;
za njim ne bo ugasnil sled:
grob v glori mu bo sijal.*

VERZI ZA AVLO EKONOMSKE FAKULTETE

Mlada ekonomska fakulteta v Ljubljani je sklenila pesnika zaprositi za verzice v avli svoje stavbe v Gregorčičevi ulici, ki bi vsebovali idejo socialističnega gospodarstva. V imenu fakultete se je pri njem oglašil docent Cene Malovrh in pesnik si je pri njegovem obisku zabeležil: »Dekanat gospodarske fakultete. Iz te dobe zraslo. Napis do štiri vrstice in datum ustanovitve.«

V pismu iz Opatije z dne 16. novembra 1948, naslovljenem na dekana Danila Vojško, Župančič sporoča, da je geslo za spominsko ploščo izoblikoval, obenem pa izraža bojazen, da ne bo ustrezalo svojemu namenu, češ da je njegova domišljija v tej smeri suha in pusta. Prosi ga, naj mu sporoči, kako so geslo sprejeli in ali je uporabno. Pismu, ki ga hranijo v centralnem arhivu univerze, je na lističu priložil tole dvostišje:

*Le to zares imaš,
kar svojega skupnosti daš.*

Dekan se je 23. novembra pesniku zahvalil, obenem pa je v svojem pismu zapisal nekoliko nasprotujoči si misli: »Geslo, ki ste nam ga poslali, nam je všeč, ugotovili pa smo, da Vam je bila po naši krivdi nezadostno raztolmačena naša želja.« Zaprotil ga je za ponoven obisk pri njem po njegovi vrnitvi v Ljubljano, da bi mu natančneje razložil željo fakultete.

Ali je do tega drugega obiska pri pesniku prišlo, ne vemo. Zdi se, da je zadevo skušal razplesti Evgen Lovšin, predavatelj fakultete in pesnikov sorodnik. Župančiča je znova zaprosil za verzice, ki naj bi govorili »o smislu in namenu gospodarskega študija«. Drugič mu je pesnik izročil prevod pasusa iz Shakespeareovega »Kralja Henrika V«. Gre za mesto iz 2. prizora I. dejanja, »ki meri na dobro načrtovanje«. Na listu je zabeležen tudi datum – 3. maj 1949, torej sodi prevod med pesnikove poslednje stvaritve. Poslovenjeno mesto se glasi (vse citiram po Lovšinovi knjigi »Rod in mladost O. Ž.«):

*Jaz sklepam to,
da mnogo je stvari, ki se v popolno
zlijó soglasje, šlo navzkrižno pot;
kot mnogo pšic, pognanih v razno smer,
zleti v en cilj;
kot mnogo cest se sreča v enem mestu,
kot mnogo sladkih rek se v slanem
morju,
kot mnogo črt v središču sončne ure:
tako stotero opravkov, ko stekó,
se strne v en namen, da se obnese
vse brez pomot.*

Fakulteta ni bila zadovoljna ne z izvirnim dvostišjem ne s prevodom iz Shakespeara, na marmorno steno v avli je dala vklesati daljši citat iz politično gospodarskih spisov Borisa Kidriča, ki je spadal med glavne pobudnike za ustanovitev fakultete.

Vesela pomladna epistola naslovljena batjuški Murnu,

na Onem Svetu

*Hej, batjuška, vstani, batjuška, hej!
Tvoj vitez sveti Jurij
potrkal nam je na duri
a nič se ni ustavil,
tako je odpravil
naprej.*

*A ko za njim smo gledali,
je bilo vse polno zelenih vej
po sveti,*

*in – metuljčki ali cveti? –
so nanje sedali.*

*Na levo, na desno je metal oči,
in kamor so pale, cvet gori.*

*Da vidiš zdaj naša polja:
kot mašna ruta, vsa pisana,*

*usa z rožami porisana,
in sama židana volja.*

Zdaj uprašaj prebujeni log,

*kaj let ti je namenil Bog,
brž kukavica odgovor ti dá –
dovolj bi jih bilo za dva,*

*tak naglo šteje leta,
da že bojiš se sivih las.*

In, batjuška, dekleta!

*Levico v škap, desnico v pas,
pa hajd pod zoro, pod večer*

*tja v breg, kjer si šepče vir
sam svoje sanje v mrak in mir*

*in bisere blesteče
po valih luna vleče ...*

Hej, batjuška, hej!

*Pa kaj! Saj to niso sanje poeta,
to ni pomlad njegovih nad,
le duši njegovi živó razodeta,
iz bolečin, hrepenenja spočeta,
kot si revež spravljíči začarani grad.*

Ostani zdrav!

Saj pravzaprav

pri nas je še vse po starem, veš.

*Na primer, če svoja pota greš
in podlost svetohlínko*

pod šaro srečaš krínko,

*spoštljivo snemi klobuk pred njo,
drugače dobro ti ne bo.*

Od kvedra do kučme, od kučme nazaj

smo narodni vsi; če te veseli,

pa pridi, oglej si naš direndaj.

Veselo: pust, čas maškerad.

P. S. Še to:

– za direktivo! – nekdo

*zasviral ondan je pri naši zabavi –
tako smo mu gosli razbil! na glavi.*

In veš kakaj? Na uho to novico:

Bil je še mlad – pa je sviral resnico!

*Skrij, mesec, za oblak se skrij,
da je ne vidim, kako beži,
kako ostaja za mano
domovina . . .*

*S silo neznano
si segla mi do duše globin:
do zdaj nisem vedel, kako sem tvoj sin,
kako te ljubim globoko . . .
Domovina, daj mi rōko,
ne beži, ostani pri meni,
tesnō, tesnō me okleni,
in pel ti bom pesem visoko,
pel materi češčeni,
kot ni ti še nihče pel.
Src milijon bom raznel,
uklonil jih tvoji oblasti,
raznetil v dušah strasti
bom plemenite, mlade,
da radovoljno zaklade
najdražje pred te polože.*

*Zvezde, stopite z zenita
strmih višin!
Kliče vas sin,
ki vse predolgo v srcu mu spita
trpka bolest in ljubezen še nema . . .
V venec sklenite se, njo naj objema,
njo, za vekove bolečin.*

*Daj svojo glorio, jutranja zarja!
Kličem te sredi polnoči,
kličem te z glasom stražarja,
ki šteje ure, ko noč leži.
Daj svoj škrlat,
njo ž njim ogrni,
ki žalovala v obleki je črni
dolge noči brez nad.*

*Ne beži, ostani pri meni,
domovina, tesnō me okleni!*

*Pošastno sopihajoč
kot demon vlak gre v noč.*

*Beži . . . vse beži . . . Le v dalji planine!
Tam zemlja je naša zakipela,
zahrepenela, v nebo je hotela,
v višino pognala se kot val,
a v naletu pod zvezdami val je obstal . . .
Tako strmi zdaj sredi višine
okameneli zanos domovine:
bleste se v daljavi razdrti grebeni,
nad njimi, glej, zvezde, čuječni plameni:
ko spi naša zemlja, le one nad njo
skrbe z menoj, bede nad nočjo . . .
In glej: planine in zvezde gredo z menoj,
vse drugo gubi se za mano v pokoj.*

*Z menoj, ve zvezde, z menoj, ve planine!
Razširi, raztegni se, krog domovine,
razpni se kot morje
v brezbrežno obzorje,
dom moj!*

*Kamor stopi mi noga — na tvojih sem
tleh,
kamor nese me jadro — na tvojih valeh,
kamor hoče srce — pri svojih ljudeh . . .*

Kam, misel? Stoj!

*Pošastno sopihajoč
kot demon vlak z menoj gre v noč,
in še danes v tuji slavi
neznanca me tuja zarja pozdravi . . .*

Izidor
Cankar

Obiski — S poti

Nekega dne v decembru preteklega leta sva se sešla z Župančičem v »Unionu«. Bilo je pred poldnevom: po kotih je sedelo le nekaj vestnih bralcev jutranjih časopisov, sicer pa so bili prostori skoraj prazni, če izvzamemo levo krilo, kjer je Kristan delal korekturo in Jakopič s tovariši pil črno kavo. Sedela sva sama pri mizi. Zrak je bil svež in dosti hladen, a vendar ne toliko čist, da bi motil kavarniško razpoloženje.

Župančič pripoveduje stvarno in s podarki prepričanja. Stavkov ne kroži, lepih besed ne išče, ne izkuša frapirati, temveč povedati to, kar misli. Priznati moram, da sem pričakoval kaj duhovitih paradoksov in da jih nisem slišal. Pri njem je opaziti, da pojmuje kot umetnik svojo nalogo čisto stvarno. Sila prepričanja in belokranjski naglas, ki zazveni sem in tja v stavku, je posebna pikantnost Župančičeve govornice besede. Med pripovedovanjem gestikulira na način, ki ga doslej še nisem nikjer opazil; geste so nekako iztegnjene, dolge, precej podobne kretnjam nevesčega plavca: včasi izteza roke, kot bi nosil misel iz prsi. Kadar govori, se mu čelo naguba v tanke, malo vele gube, kadar se smeje, dobi obraz nekaj otroškega, preprosto navihanega izraza. Med stavkom mu včasi zmanjka odrešujoče besede, kar se zdi, da ga draži. Sploh sem opazil, da je z zvokom besede nezadovoljen, ker ne dosega duhovne lepote in gibčnosti pojma.

Župančič si je naročil kavo, prižgal cigareto in govoril:

»Meni je pesem izliv vse notranjosti, zdravja in moči, tako da se mora sama zapeti; sicer je lažniva in zato slaba. Verzov bi lahko izdal vsak mesec celo knjigo, če bi menil, da je pesnikova glavna dolžnost tiskati papir; a to bi ne bile pesmi, temveč neodkritost in narejenost v platnicah. Pesem je nekaj popolnoma svojega. Vedno pišejo, da samo sanjarimo in da pred realnostjo nalašč zapiramo oči. Jaz morem reči, da gledam svet prekleto realno in da realno mislim, a kadar pišem, ne kontroliram ničesar več, temveč zapišem verz, kakor se je sprožil sam.

Kako se mi pesem rodi? Dolgo se borim z različnimi vtisi in doživljaji, se mučim ž njimi in jih spravljam v sklad, dokler ne pride minuta — in tedaj je vse narejeno. Včasi napišem pesem brez priprave, kajti vse življenje je najboljša priprava. »Duma« mi je blodila po glavi ne vem koliko let — že od tistega časa, ko sem zapisal »Z vlakom« — leta in leta se mi je ta snov poetiško oblikovala. V »Dumi« sem hotel pogledati domov z jasnim očesom in čutečim srcem: zato sem vpeljal dva glasova. Trezno sem hotel pregledati vse, kar je našega, mizerijo in veličino, nato pa prelo roman-tike (ženski glas) in kozmopolitizma (moški glas) delati dalje. — Po tem boste razumeli, zakaj dajem posamezne pesmi nerad iz rok; saj druga drugo nekako pojasnjuje in drži. Pesmi se medsebojno komentirajo, posamezne so pa nekako iztrgane iz čustvenega in umskega kompleksa in zato ne morejo tako vplivati.«

»Vaše prve knjige ni več dobiti v knjižničarstvu. Kaj sodite vi sedaj o njej?«

Z vlakom

*Odhod. In zažvižgal je vlak skozi mrak.
O devotka ti, ob oknu slonē,
si li čula ta vrisk, plakajoč skozi noč:
o zbogom, domovina!?*

*In kakor ovije se val okrog skal,
ob Gradu se lije Ljubljana,
vsa z mesecem posejana;
boječe se strehe stiskajo,
po vrsti križi mi bliskajo
poslednji, zlat pozdrav
in gasnejo v mraku daljav.*

*Pošastno sopihajoč
kot demon vlak gre v noč.*

*Mejica teče ob tiru,
za njo v polnočnem miru
gubijo se polja, s stezami prepeta,
tam breza samotna, kraljična zakleta,
glej, mesecu kaže srebrni nakit.
Z gorē razgleduje se Mati Marija,
sijajna, pokojna zre svet pod seboj,
sijajna, pokojna razliva svet . . .
Vasica med drevjem . . . in tam domačija
gozdarja na samem . . . in vse za menoj.
Pošastno sopihajoč
kot demon vlak gre v noč.*

Pesnikova podoba iz leta 1911, ko je imel za seboj že obilno pesniško žetev (Samogovori, Čaša opojnosti in Čez plan)

»Čaša opojnosti je knjiga, ki je ne cenim. Zato bi jo uničil, ko bi bila moja last, pa ni več. Če bi pometal iz nje, kar mi ni všeč, bi morda ostalo kakih deset pesmi. Kar je na Čaši dobrega, je to, da je podala periodo mladeniškega zanosa čisto odkrito; drugega ne vidim na njej. Sedaj bi jo dal v stope!«

»Kje ste se učili?«

»Prva šola so mi bile narodne pesmi, naše, srbske in maloruske. Na malorusko narodno poezijo me je opozoril Krek, ki me je tudi seznanil s Ševčenkovo. To je prvotna struja. Potem sem prebiral naše poete — Prešerna, Gregorčiča, Aškercu — in klasične na gimnaziji. Kasneje sem se pečal s Shakespearom, še pozneje sem bral Verlaina in Dehmela.«

»Po prostem ritmu Čaše opojnosti bi sklepal, da ste se zgodaj seznanili s tujimi modernimi pesniki.«

»Svobodnega verza sem iskal že na gimnaziji. Name ne vpliva nič, česar nisem sam notranje doživel. Potem se lastna izkušnja strne s tem, kar je že kdo podal in kdo drugi našel. V novejšem času sem bral Verhaerena in Whitmana. Poleg tega se sedaj bavim z naravoslovjem in filozofijo. Zadnje mesece sem se pečal s francoskim filozofom Bergsonom, kateremu je princip življenja volja — on trdi, da človek nima uma zaradi spekulacije, temveč zaradi dela — in s Schopenhauerjem.«

»Kak cilj ste si zastavili kot poet?«

»Meni je poezija izliv neke napetosti v človeku. Ta izliv je tem bolj krepak, tem bolj v zvezi z življenjem, tem več globin in več širin obseva, s čim večjo intenzivnostjo je poet gledal svet in čim intenzivneje je živel z umom, voljo in strastmi. Poezija je neka pot do samega sebe in do človeka, neko živo gibanje proti stvarjem in središču vsega, približevanje centru. V stvarjanju se človek bliža Bogu. To stvarjanje je slepo, a bolj bistrogledno kot ves intelekt. Takrat čutim, da ni ničesar okrog mene kot neka moč in žarenje na vse strani. Svet je takrat kot velikanska klaviatura, in če pritisneš in vprašaš: Si tukaj? — ti odgovori v zvoku duh: Sem. Čim večji je umetnik, tem obsežnejša je klaviatura, in če bi bil popoln, bi mu pel ves svet. Laž je pa tisto, če človek v trenutkih, ko ni v njem sila, hoče markirati to veličino. To je verzifici-

ranje, hinavščina, umetnost je pa resnica sama. Ko bi bil umetnik popoln, bi v vsaki dobi vse sprejemal, a tega ne more; zato mu pravite, da se razvija. V tem stadiju mu polnijo dušo ta vprašanja, v naslednjem se mu obzorje širi, predstavlja se mu novi problemi, ki jih je treba naskočiti... Glejte, tega niti prav povedati ne morem; v momentu ne najdem primernih besed. Zato ne vem, če so ti slučajni pogovori pravi; tudi oni bi morali čakati svoje ure, kakor čaka skrivnost med prijateljem svoje, ko neklicana in brez zapovedi z vso močjo odkritosrčnosti bruhne na dan.«

»Ali imate s svojimi pesmimi zavedno tendenco?«

»Človek stremi za različnimi cilji in jaz mislim, da je poezija sled te poti. Čisto zavedne tendence v meni ni. Hočem sploh stopnjevati svoje zmožnosti do zadnje višine, ki naj se razodene v delu. Zato je nujno, da je umetnik subjektiven, a obenem tudi objektivni; v kolikor se briga za realnost okrog sebe, se gotovo giblje proti objektivnosti. S svojim duševnim aparatom skuša objeti ves svet, drugače je fantast in romantik.«

»In kaj ste vi?«

»Jaz ne vem, kaj sem in kaj nisem. Le to vem, da vse moje stremljenje gre za objektivnostjo.«

»Ali niste med prijatelji Murna najbolj ljubili?«

»Da. Stanovala sva skupaj v cukrarni. Kadar sem po njegovi smrti pisal kake razglednice, sem vedno hotel nasloviti tudi nanj, tako živ je bil pred menoj. Toda najvišje cenim Ketteja. On je vse druga potencia, mož, medtem ko je bil Murn otrok in ženska; Kette je bil sploh najbolj univerzalen človek med nami. Kaj sodim o drugih? Priznati moram, da jih premalo poznam, ker sem bival v tujini in tam nisem bral slovenskih knjig. Medved po mojem mnenju — kolikor ga poznam, sevé! — ni pravi pesnik, ker mu manjka zanosa in svobodnega poleta. Med mladimi se mi zdi Vladimir Levstik človek največjega obzorja; njegova 'Mlada Breda' je nekaj tako finega kot malokaj pri nas. To je kakor nakaznica za naš realistični roman, roman širokega obsega in pregleda. Cvetko Golar ni intelekt, a ima najbolj čisto, bujno in organsko praviljno fantazijo.«

»Kaj pišete sedaj?«

»V glavi in deloma na papirju imam 'Jeralo'; kdaj in kako ga bom končal, ne vem. Prvo poglavje sem napisal že pred osmimi leti, ko sem kot vojak dobil štiri-najst dni samotnega zapora. Če bi ga pisal sedaj, bi moral biti drugačen. 'Jeralo' bo satiričen epos; junaka sem poznal osebnostno. Bil je velikan, do možganov ves zalit od tolsčev, človek pogreznjen v materijo preko glave. Njemu nasproti postavim duha,

urnega, gibčnega, vseobvladujočega — in tako naj se borita obadva principa. Jeralo bi vodil po Slovenskem, zato bi moral tudi sam popotovati. Ko sem se na Nemškem bavil s eposom, sem začutil, da potrebujem domačega zraka in domače zemlje, moral bi na kmete med naše ljudi...«

Za prihodnji božič ali veliko noč izdam morda zbirko pesmi. — Natakara, čaj!«

»Večkrat sem že slišal očitek, da so vaše pesmi pretemne in pretežke.«

»Po programu ne morem delati, sicer bi moral poslušati vse nasvete. Kadar pišem, ne mislim ne na tega, ne na onega, temveč nase; kar je v srcu, mora v besedo. Kaj morem jaz za to, da ne pojem o lipici in ptičku! Pojem, kar čutim, in ker sem izšel iz naroda, čutim z njim in zanj. Narod je res najvišja instanca pri sodbi o umetnostni vrednosti pesmi, pa ne narod od danes, ampak narod bodočnosti — prihodnja stoletja naj nas sodijo! Sicer pa mislim, da me ljudstvo laže razume, kot se zdi.«

»To bi se dalo le statistično dokazati po knjižnicah. Jaz mislim, da ne, ker je treba šolane inteligence, da uživa bralec npr. Samogovore.«

»Ni res. Treba je intuicije, ta pa ni stvar uma... Toda ostaniva pri umetniku! Od njega zahtevajo, naj ustvarja in obenem pedagogizira. To ni umetnikova dolžnost; umetnik naj ustvarja, kritiki in drugi podobni ljudje pa naj pedagogizirajo. Kadar Jakopič naslika sliko, ali naj še napiše razpravo, kako naj jo ljudje gledajo in kaj naj si pri tem mislijo? V momentu ustvarjanja ni sploh nobenih računov več. Takrat človek bruhna iz sebe, kar se je dolgo nabiralo v srcu, in se za vse drugo ne meni.«

»Kaj menite o naši kritiki?«

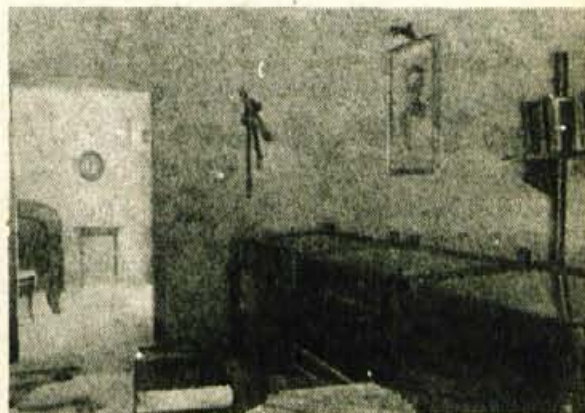
»Odkrito povem, da vidim na katoliški strani neko metodo, ki mi ni všeč in ki bi se dala dokazati; metodo, ki je resnični umetnosti po mojem mnenju škodljiva.«

»Skoraj vsaka leposlovna knjiga je zbirka ne le estetskih, ampak tudi umskih rezultatov. In če so ti s stališča katoliškega svetovnega naziranja napačni, ali jih ne mora kritik obsoditi?«

»Kritik, ki stoji na drugem stališču kot umetnik, sme in mora konstatirati, da se umetnik v svojih umskih rezultatih moti. Toda zaradi tega ne sme odreči knjigi estetske vrednosti. Boj mora biti, a pošten boj, vsaj na vrhuncih. Meni se zdi, da se je pri nas napravil iz kulture in umetnosti politicum; od tod izvira pristranska kritika. Kritik napadi nasprotnika z defzinificirano sabljo in ne z zarjavelo, ki ga ne le poseka, temveč tudi okuži.«

Zupančič je bil izpil črno kavo in čaj ter pokadil mnogo cigaret. Poldne je že bilo minilo, obadva sva bila trudna in sva se kratko poslovila.

Iz pesnikovega spominskega muzeja na Vinici

Oton
Župančič

Veš, poet, svoj dolg?

Teško mi je ubrati pravo besedo. Zgodaj se mi je pripel srca. Toliko sem se od mladih nog poglobljal vanj, se prepuščal njegovim sanjam in mislim, tolikokrat sem že govoril o njem v javnosti in med prijatelji, s književniki pa tudi s preprostimi ljudmi ali tujci, ki so se zanimali za našo knjigo, da bi vsak mislil: v tej snovi se moraš čutiti domač, kamor posežeš, tam se ti ponuja in uvija kakor polna veja, kjer se je dotakneš, se ti vdaja pod prsti kakor mehka glina. In vendar: kako ujeti vse to trepetanje, vse te nemirne črte, ki rišejo njegov obraz, da se ti zdaj prikaže ves jasen, pa se zopet zabriše in izgine, da ne veš kdaj ne kam?

Odkod ta večna borba za njegovo podobno? Odtod, da mi je res živa, da diha in utriplje v meni, da se neprenehoma spreminja in raste z menoj, kakor se spreminjam in rastem jaz sam. Zato je ne morem nikdar zares ujeti ter ji dati zadnje zaključnosti in stalnosti. In kakor je vedno drugačna meni, tako je vedno drugačna tebi, pa tudi vsaki dobi; kakor si jo moram vedno in vedno na novo ustvarjati, tako si jo ustvarja vsako pokolenje zase in po

Faksimile zadnjega odstavka članka Za Trst, objavljenega v Slovenskem poročevalcu 14. junija 1945

svojih potrebah, in vsak rod je zajemal in bo zajemal iz Prešernove zakladnice tisto, kar mu je potrebno za pogon na poti izpopolnjevanja in napredka. Tudi to je eno znamenje Prešernovega genija, da nikoli ne otrpne v togo nepremičnost in v konservirano muzejsko nesmrtnost, kakor so otrpnili nam navadnim zemljanom njegovi sodobniki čebelarji, da imajo za nas samo toliko lica in lika, kolikor jim ga je dal on v svojih poezijah: brez njegove osvetljave bi nam jih bil zagrnil popoln mrak, in samo učenjak in radoveden knjigobrsr bi jih iskal po zaprašenih zgodovinah in razmetanih literarnih zapiskih.

Vsi ti Prešernovi sodobniki – pa tudi predhodniki z Valentinom Vodnikom vred – so peli iz rodoljubja in kulturne dolžnosti, ki jim jo je nalagala njihova poštena narodna zavednost, ne pa iz notranje stiske in srčne zahteve; s Prešernom pa se je oglasilo slovensko srce in izpovedalo svoje strasti, radosti in bolečine, svojo ljubezen, svoj up in strah, svoje trpljenje in zmago-slavje nad trpljenjem. In zazvenela je Slovencem pesem v tako plemenitem jeziku, kakor bi ga bilo prej oblikovalo že nešteto mojstrov, da se je voljno upogibal najrahljšemu valovanju čustva in misli. Novi glasovi, dotlej neznani toni, melodija, kakršne Slovenci še niso slišali, veličastna

in hkrati preprosta, tako naravna, kakor da so sonet, ottava rima, tercina, gazela in druge oblike najprikladnejši izraz slovenskemu duhu, tako neprisiljeno se snujejo in prelivajo umetni tuji ritmi v prej neobdelanem kmetaskem jeziku.

Poudaril sem že pred nekaj leti v Vrbi in moram tu ponoviti: Trubar je bil prvi. Prešeren je edini. Častitljivo in vsega spoštovanja vredno je, kar je storil za nas Trubar. In vendar: ako bi Trubarja ne bilo, bi bil njegovo nalogo opravil kdo drug. Malo pozneje morda, toda opravil bi jo bil prav gotovo. Da ni Prešeren zastavil pessa, ne bi bil mogel njegovega dela opraviti prav nobeden drug. Zakaj Trubarjevo delo je bila stvar treznega pogleda, umske moči, verske gorečnosti in dobre volje. Prešernovo pa stvor genija, ki je enkrat in nena-domestljiv: skrivnostno snovanje, pri katerem so vse človeške zmožnosti strnjene za silovit zagon, da se iz njega rode čuda kakor sama po sebi. Brez Prešerna bi bil Slovenci ostali v somraku, narod brez genija, ljudstvo brez luči: strahota je pomisliti na takšno temno vrzel, na takšno zevajočo praznino in njene nasledke za našo kulturo, kajti zavedajmo se: kar pri nas poslej piše in poje, se oslanja na Prešerna in njegovo genialno delo. Ves curek ustvarjanja, ki se imenuje slovenska literatura in kultura, izvira iz tega bujnega, čistega studenca. To je živa, oživljajoča in oplajajoča voda, vse, kar se je skušalo uveljaviti brez Prešerna ali se je drznilo uveljavljati celo proti Prešernu, je zastajoča mrtva voda, ki se brez zveze z bistrim osrednjim strženom izgublja v stranske zatone in zajeze, se sproti usmraja in kuži ozračje. Vsi pravi pisatelji pri nas

Zdaj ja, ko sem isbil iz sebe svoj obraz, se mi je
srce upokojilo, ~~in mi je globoko~~ in vovem vem: velike
globoko v meni je velik mir. Spoznal sem zadnja leta
vso obzira cenost svojega naravala, njegovo neustojljivi
profum, njegovo pripravljenost tudi za naslednje boje
za svoje pravice, pripravljenost za naslednje dopisuje
in da se reče zrtve ali tisteja lepeje konca, ki mu
prej kot prinesel zasluzeno za obščine se vse hudo.
Dasi se, narav moj, stoj za pravi dvoje in svojih zavira
vinkov pravice v Trstu, v Gorici, v Koroški ^{v Prekmurju} ⁹
Vem, da se boš, nekaj jasna je tvoje misel, ravna je
tvoja pot!

ki so res bogatili slovensko duševnost, vsi, s katerih imeni je zvezan napredek slovenskega slovstva, so se priznavali k Prešernu, so gledali v njem nedosežnega mojstra, vodnika in vzornika. Prešeren je v vsem pravem, res naprednem prizadevanju slovenskih ljudi vedno in povsod pričujoč.

Pevčevo srce je tudi po sto letih neiztrohnjeno srce, Prešernov genij živi s svojim narodom, zvest mu do zadnjega v vseh burjah časa. Kako nam je bilo ko so grmeli prvega okupatorja bobni na konjih in so bučale po ljubljanskih ulicah trobente ob njihovih slovesnostih, mi pa smo s povešenimi glavami, stiskaje pesti in ustnice, škripali z zobmi. »Poglejte,« sem dejal mračnim tovarišem: »Prešeren je z nami tudi v teh časih. Kaj vse je videl ta mož! Ne le, da nam je zapisal, ne, vžgal v srce: Manj strašna noč je v črne zemlje krili, ko so pod svetlim soncem sušni dnovi, ter nam obudil vojsko vernih partizanov, ki jim je svoboda več kot življenje, tudi take situacije, kakršna je prav današnja v Ljubljani, ni pozabil naslikati zvesto in po resnici, kakor da jo je gledal z lastnimi očmi pred seboj. Kar poslušajte:

Zgodi se včasih, da mohamedani,
praznujejo budisti v daljni Kini,
al ljudstva, kjer šopirjo se bramini,
en dan z med njimi vjetimi kristjani.

Veselje onih glasen hrup oznani,
pojo trobente, piščal k tamburini;
obhajajo v srcá ga globočini
v samotnih kotih tíf z nočjo obdani.«

In vsem nam je odleglo, zakaj začutili smo, da je blizu nas, da bedi z nami, čutili smo vsi, da je vseviden in vseveden in nas ne bo nikoli zapustil.

Ali pozneje, pod Nemci. Kje so stihili današnjega poeta, ki bi bili s težjimi poudarki upodobili naše trpljenje pod zavojevalcem s severa, kot so Prešernovi iz Krsta:

Na tleh leže Slovenstva stebri stari,
v domačih šegah vtrjene postave;
v deželi parski Tesel gospodari;
ječé pod težkim jarmom sini Slave,
le ptujcem sreče svit se v Kranji žari,
ošabno nos'jo ti pokoncu glave.

V teh kadencah je res čutili vso neizprosno krutost, vso neusmiljeno težo tujega jarma. Ko je Prešeren slikal davno preteklost svojega naroda, je nevede slikal tudi njegovo bodočnost — današnje, ali polpretekle dni. Prav vedé in hote pa je podčrtal besede

Največ sveta otrokom sliši Slave,
in z energičnim okretom:
Tja bomo našli pot, kjer nje sinovi
si prosti vol'jo vero in postave.

preroško pokazal, kje nam je iskati rešitve in svobode. On, ki je bil tako od srca vdan slovenski zemlji, predragi deželi,

v kateri očetje so naši sloveli,
která zdaj ima grob komaj za nas.

On je videl bodočnost slovenstva in vsega sveta v harmoničnem sožitju vseh narodov, in je zapel že utrujen in blizu groba zanosno in jasno zdravico svoji zemlji in vsemu svetu in je kakor v svetlem snu napovedal srečo in prerod sveta v bratstvu, ki ga je prinesel vsemu človeštvu veliki ruski narod.

In še to in še ono in še marsikaj bi mogel navesti iz njegovih del, vrste in kitice, ki zvone, kakor da so ulite danes, izpete iz naših današnjih tegob in nad. S skrivnostno zono čutim nevidno perot, ki leti preko časov in njih viharjev in se dotika napetih strun današnjih dni.

Na vidno in pomembno mesto, prav na prvo, naslovno stran svojih poezij je postavil Prešeren štirivrstično kitico, v katero naj bi bila zajeta vsebina njegove knjige, na kratko zarisana pot, ki jo je prehodil. Štiri vrstice, jedrnate, da moraš, kakor tolikokrat pri njem, zopet občudovati mojstrstvo, ki s tako malo besedami toliko pove. In vendar: vsa vsebina njegove knjige ni zajeta v te vrstice, čeprav so ji postavljene na čelo za motto ali geslo. V teh izklesanih vrsticah je obežena samo osebna usoda Prešernova in subjektivna plat njegovega dela, kakor bi bili *S o n e t j e n e s r e č e* njegova poslednja beseda, zaključek njegovih dognanj. Ni pa zgrabljen drugi, objektivni pol njegovega življenjskega spoznanja in njegove poezije, tiste, ki je že vsa v službi naroda in človeštva, s katero je poetova duša šele našla ravnovesje, da je mogla prenesti tudi najbridkejše udarce brez škode za harmonično ubrani kozmos, ki ga je vzpenjal preko kaotičnih brez en svojega življenja. Neznosna bi bila misel, da so *S o n e t j e n e s r e č e* res poslednja izpoved Prešernova, kakor bi bila neznosna vera, da tiči v blaznem obupu Timona Atenca, ko prekolne ves svet in njega dobrine, zadnja modrost Shakespearovega gledanja na svetovni red.

Ne upam si trditi, da bi se tak bistri- videc, tako realen duh, kakor je bil Prešeren, tega ne bil zavedal. Saj je približno v isti dobi nastala pesem velikega spoznanja »Pevcu«. Silne, vroče, iz krvavega dna srca in duše iztrgane vrstice in vanjo zgnetena tragika izmučenega poeta, pa tudi vzpon in premaga z odločnim sklepom in neizprosno zapovedjo samemu sebi:

Stanú
se svojega spomni, trpi brez miru!

Kak nauk, kak ukaz sebi in slehernemu pisatelju za vse dobe, za vse razmere in vse položaje! Ali ga iz skromnosti, iz neke sramežljivosti ni postavil na prvo mesto? Mar mu je bilo v njem preveč živega, bolečega drhtenja, premalo klasičnega miru? Ne vem in ne vemo, samo domnevamo lahko.

Neznosna misel! Zakaj ko bi bila utemeljena, bi se nam zrušilo nekaj pomembnega, velikega, nad vse dragocenega. Prešeren nam je ustvaril Slovencev poleg tega vidnega in otipljivega gmotnega sveta svet svojih sanj, namišljen svet, ki pa nam je tako živ, kakor bi bil resničen. Ta svet pesniških podob je postal naša duhovna domovina, v njej se kreta naša domišljija med ljubimi predstavami, ki nam jih osvetljuje njegova beseda, ki jih navdihujejo ritmi njegove pesmi. Tam se navzemamo globokih čustev in visokih misli, tam si zajemamo moči, navdiha in poguma za nadaljnjo pot, za obrambo svojih pravic in svoje svobode. Po teh čustvih in mislih se spoznavamo med seboj bolj kot po obrazu in postavi, kakaj ta Prešernov svet je del naše prebujene slovenske duše, ena izmed tistih sestavin naše notranjosti, ki si jih ne smemo dati nikomur vzeti, in jih moramo braniti do zadnjega. V tem, recimo idealnem, a ne umsko abstraktnem svetu, ki se nam je odprl s Prešernovo knjigo, je

Oton Župančič ob svoji petdesetletnici

poet razpel slovensko obzorje tako na široko, da se je stopilo s svetovnim: S praznim srcem nam tega čudežnega sveta ne bi bil mogel ustvariti.

To Prešernovo srce, najgenialnejše slovensko srce, je bilo zdravo, krepko srce brez sleherne dekadentske bolehavosti, srce, rojeno za ljubezen, srečo in radost, a zgodaj globoko, neozdravljivo ranjeno. Srečno ni bilo več, res, toda prazno ni moglo biti nikdar, kajti temu srcu je bilo jaloženo vse več kot samo osebno gorje. Njemu je bila poverjena skrb za napredek slovenstva, za našo svobodo, za široko pojmovanje narodnosti, ki je vodilo do bratstva vseh narodov sveta in vselega dela za vseobčnost. In tako in zato je ta pevec ljubezni in bolečine tudi pevec življenjske radosti.

Dolga je bila hoja od mladostno šegave, porédno prešerne prve natisnjene pesmi preko potrnosti v *S o n e t i h n e s r e č e* in trezne, moške odpovedi v *K r s t u* do vesele, zanosne *Z d r a v l j i c e*, v katere toplo luč je poet sklical Slovence in vse narode sveta. Pot je držala po strmini in mraku, ob puščah, kjer preži blaznost in smrt, ob prepadih, ki strašijo in obenem vabijo. Iz bridkih izkušenj, iz razburkanih strasti, iz zavržene ljubezni, iz osamljenosti, iz razbitin svoje sreče, iz obupnega kaosa svojega življenja pa je Prešeren s silo poetičnega čustva, s svojim genialnim srcem premagal osebno bolečino ter se povzpел do mirnega ravnovesja, do objektivne vedre modrosti, ki je vzbočila nad njim in nad nami urejeni kozmos poezij, z daljnimi razgledi v bodočnost. Tudi v bodočnost slovenske pesmi, ki je morala umolkneti, »ker vredne dela niso je budile«. Današnje mlado pokolenje pa je gledalo in dovršilo vredna dela, ki morajo zbuditi novo, zdravo, veliko poezijo.

Draga mi je misel in rad se vračam k nji: misel, da se Prešeren po svoji životovni umetnosti pridružuje tistim mitičnim pevcem davnih dob, ki so umeli prebirati strune, da se je ob njihovih zvokih kamenje samo skladalo v hrame in stolpe in so se okrog njih zidala mesta. Ob Prešernovi pesmi, ki je med vojno zbirala in podžigala brigade za sveti domovinski boj, se po Sloveniji dvigajo porušena mesta in vasi, se ureja in obnavlja naša mlada država po pravih osnovah, se obrača naše ljudstvo z veseljem delom v zarje novih dni.

dr. Marja
Boršnik

Oton Župančič in moja generacija

(Iz pogovora 21. novembra 1978)

Moja generacija je generacija, ki se je rodila med leti 1900 in 1910. Govorila bom samo o slavistični generaciji, ki se je sprva shajala v slavističnem seminarju ljubljanske univerze. Ta generacija je bila na vsak način nekaj posebnega, čeprav je bila kot vse prejšnje in kasnejše razdeljena na katoličane in svobodoumne, kar traja od pradavnih časov do danes. Ta generacija pa je ostala strpna. Čeprav se je ob prihodu na univerzo nazorsko kmalu opredelila, je spoštovala svetovni nazor slehernega, to se pravi, da je kljub tej razdeljenosti med seboj prijateljsko sodelovala, cenila nazor svojega bližnjega, ga ni preganjala, ni bila zagrizena, ni bila kakorkoli dogmatična. To je bila povsem nova usmeritev, nova usmeritev tudi mladih katolikov, ki so se že začeli zgrinjati okrog revije Križ na gori z mnogo svobodnejšim pogledom na religijo, ni hotela biti tako odvisna od cerkve, še manj od katolicizma, še najmanj od zagrizenega katolicizma, zaradi česar so imeli globoke notranje spore.

Sama sem pripadala mladinašem, k reviji Mladina, ki se je istočasno formirala v socialistično smer, vendar ne ostro zajedeno v svetovni bolj v družbeni nazor.

Med seboj smo se zelo dobro razumeli, vedno skupaj hodili na izlete z dr. Ivanom Prijateljem na čelu in imeli nenehne diskusije, v glavnem o naših živečih literatih pa o mrtvih, manj o prihodnjih, med katere so deloma spadali tudi moji kolegi. Seveda je bil eden izmed problemov Oton Župančič.

Župančič je bil po generacijah toliko starejši, da se v naše probleme ni vtikal, niti ni prihajal med nas. Takrat je bil že nekje na slonokoščnem stolpu, ni bil več »sredi vsega« kot poprej, recimo do Zarij Vidovih. Ko je prišel k teatru, imel svoje bolj osebne in familiarne zaposlitve, se je politično odmaknil. Mi pa nismo bili odmaknjeni. Kljub temu da smo bili med seboj zelo tolerantni, več kot tolerantni, smo politično ostro zasledovali razvoj našega družbenega življenja po prvi osvoboditvi, to je v bivši Jugoslaviji.

Že od začetka, ko je bil dr. Prijatelj že velika osebnost, sem bila na poseben način povezana z njim. Sprva ne politično niti ne toliko literarno, ampak predvsem čisto človeško. Zelo toplo in svobodno me je seznanjal s svojim odnosom do lastne generacije, kot bi bil slutil, da bom šla njegovo smer naprej. Prek dr. Prijatelja sem se seznanjala tudi z Župančičem. Prijatelj je bil močno prizadet, ker ga je Župančič podcenjeval. Ko je prišel v Ljubljano, je imel v sebi silno vero v prihodnost naše Jugoslavije, našega kulturnega življenja in v svojo lastno prihodnost. Že na Dunaju je bil povezan z mladimi in se pripravljala na delo na novoustanovljeni ljubljanski univerzi. Prišel je v Ljubljano z velikim idealizmom in bil tem globlje razočaran nad politiko, nad kulturo in nad vsemi tistimi preznimi glavami, ki so želele vladati. V precep so ga lovili pridobitniki, ki so manj razumeli, zato je odločil načrtno delo ter se odmaknil, čeprav

je bil z ljudmi tesneje povezan kot Župančič.

Oton Župančič je bil že od nekdaj bolj sam, zlasti od Samogovorov naprej, ko si je širil obzorje v Franciji in Nemčiji. Ko se je kasneje vrnil v domovino, je ravno tako kot Prijatelj pričakoval, da se bo za začetkom nove države začelo novo življenje. To upanje je naglašal že v naslovu zbirke V zarje Vidove. Pa tudi Župančič se je polagoma odmaknil, ker je spoznaval, kakšno postaja naše življenje. Razlika med dr. Prijateljem in Župančičem je pa vendarle v tem, da je šel Prijatelj bolj življenjsko z razvojem naprej in je zaradi tega občutil našo čedalje večjo kulturno zatiranost, saj smo že od začetka stremeli po samostojni slovenski kulturnosti, ki pa ni ustrezala integralnemu jugoslovanstvu. Takrat je prišlo celo do podpisovanja izjave naših kulturnikov, želečih slovensko narodno in jezikovno kulturno avtonomijo.

Prijatelj je bil celo eden izmed iniciatorjev narodno kulturne avtonomije, medtem ko Župančič izjave ni podpisal. Župančič je še verjel v idealno jugoslovanstvo, ker je živel nekje visoko gori in vseh posameznosti ni tako občutil, mogoče jih niti ni zasledoval. Toda tudi za Župančiča so prišla razočaranja. V tistem času, ko je pričakoval, da se bo okrog njega zgrnilo vesoljno kulturno slovenstvo, da bo postal center vsega, kot je bil poprej, so se mladi začeli od njega odmikati v globokem razočaranju zaradi njegove premajhne povezave z vsemi problemi, ki so nas takrat najbolj zadevali. Vsi smo bili takrat že opredeljeni. Na eni strani so bili postavljeni v koordinatni sistem čisti kristjani s poudarkom na ordinati, na drugi strani pa smo bili mi, ki smo bili s poudarkom socialistično usmerjeni. Naš center je bil Srečko Kosovel, osrednji urednik Mladine, do smrti leta 1926 še zmeraj — vsaj podzavestno — nadaljevalec nekdanje Župančičeve organične in organske poti.

Naš odnos do Župančiča tako v Mladini kakor tudi v Križu pa je postajal skeptičen, ker nam ni pomagal reševati naših težav, čeprav je predstavljal vrh kulturnih avtoritet. Pričakovali smo, da nas bo branil, kajti začela so se preganjanja in se stalno stopnjevala. Po letu 1929, ko je kralj Aleksander uvedel tako imenovani fašizem, smo posamezniki preganjanja že močno občutili na svoji lastni koži. Komaj sem leta 1930 dobila službo, že sem bila poslana v Ptuj, ki je bil takrat nekaka Goga. Ko sem se kasneje vrnila v Ljubljano, sem najprej znanstveno delala ob dr. Francetu Kidriču, kasneje pa samostojno, da bi pripravila disertacijo. Vmes sem se mimogrede ukvarjala z Vido R. Jerajevo, ki je še vsa živela v spominih dr. Ivana Prijatelja, s katerim sem bila ves čas v stikih. O njej mi je brez predsodkov povedal vse, kar je vedel. Med drugim me je opozoril na to, da je bila Jerajeva tesno povezana s slovensko »moderno« kot pesnica in kot človek; saj se je ponašala s tem, da je bila takorekoč ljubica naših

osrednjih modernistov. Bila je doma z Ribičevine, Prešernova sorodnica, njeno pravo ime je Franica Vovk. Nekaj pred smrtjo je napisala tele, doslej še nikjer objavljene verzice:

To pesmi so Ribčeve France,
ki ljubil jo vsak je poet.
Zdaj pa možu kuha žgance
in roma iz postelje v skret.

V teh verzih je nekaj cinizma, a tudi veliko tragike. Najprej ljubezen, ki se je z njo razdajala otroško čistemu svetu, razdajala našim največjim poetom; to pomeni, da je živela v tem njihovem duhovno razkošnem svobodnem gmotnem pomanjkanju, nato presek, nato svetovna vojna, nato položaj služkinje ob stisnjeni družini, kar je njena zaključna faza, po kateri ji ni ostalo drugega, kot da se je obesila. Tudi ona se je vrnila z Dunaja in bila nad razmerami v domovini podobno razočarana kot dr. Prijatelj.

Ko sem na osnovi Prijateljevih pripovedovanj skušala raziskati Vidin odnos do Župančiča, sem hotela zvedeti, kakšna pisma mu je pisala. Župančič se je z Vido Jerajevo očitno zblížal približno med 1905 in 1908, a to je bilo v času, ko sta Župančič in C. Prijatelj na Dunaju skupaj stanovala.

Takrat je Župančič Vidi posvetil pesem z naslovom Carmen. V tej pesmi bi opozorila samo na eno stvar: Carmen ni samo tista Bizetova Carmen, ciganka, ki očara s svojo vitálnostjo, lepoto in zapeljivostjo, kar z Vido Jerajevo soglaša; carmen kot pesem Župančiču posebej pomeni tudi povezavo med trenutkom in večnostjo, kakor jo izpoveduje že od prve pesniške zbirke naprej. To je v bistvu pristna, tipična Župančičeva romantika, kakršno predstavlja klasični evropski romantiki, recimo pri Novalisu modra cvetka, pri Župančiču roža mota in pri Cankarju roža čudotvorna. Povsod isto hrepenenje, povezano z erotiko in religijo.

Ko sem v letih 1930–32 želela priti do Vidinih pisem Župančiču, sem ga s prošnjo brezobzirno kar v njegovem stanovanju. Župančič me takrat še ni mogel poznati; kako bi mi bil mogel, diskreten, kot je bil, zaupati kaj tako intimnega. Sprejel me je silno ljubezavno, povedal, da mi pisem ne more dati, ker jih ima založena, da pa jih bo dal, brž ko jih bo našel. In tako me je vlekel tudi poslej, če sva se kje mimobežno srečala. Bil je vselej preveč ljubezven, da bi mu v svoji naivnosti ne bila verjela, danes pa vem, da mi jih ni mogel izročiti.

Med tem časom pa se je zgodilo nekaj drugega, njegova pesniška usoda se je precej spremenila in moja tudi. To je bilo znamenito leto 1932, ki je mene iz političnih razlogov vrglo v Srbijo — zame je bila to takrat Sibirija. Župančiča pa pognalo v molk. Takrat je namreč objavil svoj znameniti esej Adamič in slovenstvo, zaradi česar so ga obsuli s točo očitkov. To sem sodoživljala kot pregnanka popolnoma različno od raznih kulturnikov, ki so ga bombardirali iz svojih udobnih domov.

Ti so iz tipično slovenskega značaja, iz škodoželjne potrebe metali kamenje na najvišjega pesnika.

Izbruh nevoščljivosti in maščevanja je bil dan v trenutku, ko je Župančič pozval na dvoboj. Župančič tega ni napravil namenoma, iz potreb po boju za takratno politično stanje. S takratnega Eifflovega stolpa, kamor se je izoliral, po mojem mnenju ni mogel čutiti naše tragedije. Slo je za fašizem, za integralno jugoslovanstvo, ki ga Slovenci nismo mogli prenesti, zlasti zato ne, ker je bil sleherni organsko čuteči Slovenec izpostavljen preganjanju.

Župančič gotovo nikoli ni bil take vrste integralni Jugoslovan, da bi zahteval opustitev slovenskega jezika, opustitev slovenske kulture, saj bi s tem napravil samomor. Tega ni nikoli kazal, pač pa je bil kot mejaš s Hrvaško naklonjen hrvaškemu jeziku in jugoslovanskemu duhu, kakršnega je izrazil v zbirki V zarje Vidove. Pozneje je bil razočaran nad načinom, kako se je delalo ne samo pri Srbih in Hrvatih, ampak predvsem pri nas, kako so naši lastni ljudje izdajali sebe. Zato se je umikal.

Ker sem občutila, kako napačno je, da Župančiča tako kamenjajo, sem mu pisala, da se čutim tudi sama prizadeta zaradi pritiska, ki je krivičen, da obsojam način, kako z njim ravnajo, ker vem, da stvar ni tako doživljal. Danes mislim, da sem ga na nek način prizadela, čeprav sem mu pisala z najboljšo voljo in v prepričanju, da sem edina v tistem času, ki ga hočem razumeti.

Ko sem se vrnila iz Srbije, nisem imela več stikov z njim; kvečjemu dokler sem še vedno upala, da bom dobila Vidova pisma, ker sem zaključevala razpravo o njej. Živela sem večinoma v provinci. Župančič v Ljubljani; pa tudi kot neopazna mlajša ženska nisem imela dostopa do hramov, kjer so se shajali literati. Tako žal nisem imela možnosti, da ga osebno поблиže spoznam.

Župančič se je ponovno dvignil šele v NOB. Med vojno smo vedeli, da se skriva po bolnišnicah, skriva upravičeno zaradi politike in svoje bolezn. Vse je izpovedoval v verzih, ki smo jih spoznali šele po vojni v zbirki Zbirki Zimzelen pod snegom in kasneje v Zbranem delu, prej pa le po ilegalnem časopisu. Te stvari so nas hrabrile in natančno smo vedeli, da je ta pesnik Župančič. Živeli smo z njim v dobri veri in že zdavnaj pozabili na razhajanja v prejšnjih letih, ker smo čutili, kako junaško se obnaša med vojno.

Prišla je osvoboditev maja 1945. Na tisti dan, ko so naši ljudje korakali v Ljubljano, se je v moji garsonjeri dogajal nepopisan nemir. K meni so prihajali vsemogoči ljudje, nenehno je zvonilo. Med drugimi je prišla tudi kurirka s posebnim obvestilom Vide Tomšičeve, naj ob sprejemu vodstva na Kongresnem trgu spregovorim v imenu borbenih žena. Spričo velikega trenutka, ki nam odpira novo zgodovino in veličin, ki so Ko sem prišla na teraso ljubljanske univerze, sem ob prihodu našla samo Otona Župančiča, samotno je sedel na klopi, očitno poglobljen v podobna čustva. Skoro brez besed sem prisedla.

Ko so končno predstavniki nove slovenske vlade prikorakali na teraso, so se zvrstili prisrčni pozdravi, objemi, ni pa bilo dosti časa, saj se je spodaj trlo čakajočega ljudstva. Tega se je najbolj zavedal Boris Kidrič, ki je govoril prvi. Njegov mogočni govor je bil dolg, da se je medtem domala znočilo. Kasneje je prišel na vrsto Župančič. Njegov skromni govor me je globoko presunil. Zaradi vznemirjenosti

»Hodil po zemlji sem naši in pil nje prelesti...« (iz Dume)

pravzaprav nisem mogla slediti vsebini, doživljala sem le ton njegovega nastopa. Ni bil samo plašen, ne samo ponižen, bil je tako občudovanja poln do vsega kar so naši ljudje z bojem dosegli, ta svoboda se mu je zdela tako dragocena, da je vse drugo splahnelo v nič. Hvaležna sem usodi za to Župančičevo globoko pristno vero, kakršna zmore prevračati ljudi in čas.

To je bilo moje predzadnje srečanje z njim. Kasneje sem še enkrat šla na njegov dom, a moral je biti kak vnanji vzrok, kakšno predavanje ali kaj podobnega. Takrat sva govorila lepo človeško, čisto preprosto, brez misli na najin individualni položaj. Med drugim mi je res toplo, rahlo rahlo naglasil, ali nimate tudi vi občutka, jaz sem prepričan, da ženska nikoli več ne bo predstavljala Lorelei, to je zveze velike tragike z globoke poezije. Župančič je imel občutek, da tega več ne bo, sprejem njegove Veronike Deseniške pa nam pokaže, da že predvojna jugoslovanska ženska ni več predstavljala modela za globoko, tragično poezijo iz poprejšnjih časov. Meni se zdi, da je to tudi tragedija Župančiča samega, ker je on ženo občutil tako in je tudi eden naših največjih erotičnih pesnikov, ki žensko čutijo duhovno, a enosmerno.

Ker je bil Župančič bolan — umrl je že sredi leta 1949 nisem imela več priložnosti, da bi se srečala z njim.

Kot Puškin, Goethe in naš Cankar, tako je bil tudi Župančič dober risar — samouk. Autoportretna skica je nastala v letih pred drugo svetovno vojno

Prebujenje

Čuj minute!
Trdó
kakor kaplje srebrne
skozi temine črne
minute noči prečute
bijó.

Tam krožijo sonca in merijo čas,
večno mirna,
brezobzirna
noč in dan teko preko nas.

Mi pa pod njimi se bijemo, vijemo,
sijemo, gasnemo,
škodimo, hasnimo,
v kupe medu in otrova si lijemo,
prostor vesoljni v željámí prepletamo,
večnost v trenutek begoten ugnemo,
z duhom za zadnjimi zvezdami grabimo,
grozo izzivamo, v dušo jo vabimo,
vriskamo, jočemo —
hočemo, hočemo.

Hiše sedanjosti so le šotori,
mi potujoča samo karavana,
ali nad našimi poti prižgana
fata morgana —
góri, varljivka-resnica nam, góri!
Kaži nam mesta v cvetoči pokrajini,
kupol kipenje v sonc skritih sijajini;
nam z obzorjem še sonca so tista,
mlada vsa, čista,
le hrepenenja se stolpi so vzpeli,
z njihovim svitom glavé si odeli,
in njih zvonjenje vihra čez višave,
kot bi iz lin se jim vile zastave,
zlate zastave iz zlatih lin.
Kogar zvonjenje to k sebi zavabi,
v blaženi hitel za njim bo pozabi
skozi zadušne mrakove globin.

Dvigni srcé, kdor pomišljaš si v tropi,
pa ga v žarenje visoko potopi:
vedel ne boš več, da bilo presunjeno
kdaj od krivice je kruto:
naj je ponižano, naj je oskrunjeno —
z zlátom nebá bo obsuto.
Jezik se tvoj je zapletal jecljaje?
Zdaj bo modrosti globoke znanik;
roka bo rušila tesne pregraje,
duh se bo prašal: Kje mi je mejnik?
Kje so prepadi, da nisem pogreznil
se vanje.

da jim izderem zadnjo skrivnost?
Kje so višine, da nisem povzpel se nanje,
da jim poberem najslajšo sladkost?
V ktere pustinje še niso prodrli mi glasi?
Kje je tujina tak daljna, da nisem ji gost?

Tvoje življenje biló je pozabljeno,
neizrabljeno
ginilo v glóbel kot voda na Krasi —
zažuborelo bo, v soncu blestelo,
sebe in brod bo veselo zibalo,
bodro do morja poti bo iskalo:
tam — kot borila bi se za obzorje,
širom brez konca razlita
nébes in morje —
večnosti dve, ki nasprot si strmita ...

Padajte zdaj, minute
noči prečute,
trdó
na srce moje!
Vzbudile ste ga iz sanj,
in kakor ve padate nanj,
krepkó
zdaj več ne trepeče, le poje ...

Jože
Pogačnik

Župančičevemu pesništvu na rob

Pesem mladine
Ob Prešrnovi stoletnici

*Mi gremo naprej, mi gremo naprej,
mi strelci,
in pred nami plamen gre skož noč
kot Bog pred Izraelci.*

*Na nebu je dan, nad gorami je dan,
a zarjo zakriva nam jata vran,
ona rada bi orle prevarila,
za sonce jih osleparila — zaman:
sokoli in orli vedó, da je dan!*

*Če sonca ni, od kod to hrepenenje,
ki v srcih burno nam kipi in vrè?
Od kod v očeh mladini to žarenje,
ki dvom in vse pomisleke zatré?
Kar neti nam in giblje vse življenje,
to naj kot v jutru pust fantom zamrè?
O, sonce je! Je, ker ga slutimo,
ker ga v globini duše čutimo!*

*Mi gremo naprej, mi gremo naprej,
mi strelci,
in pred nami plamen gre skož noč
kot Bog pred Izraelci.*

*Mi gremo, kakor gre vihar
na vrancu oblaku jahaje,
in kadar pade njegov udar,
nebo se in zemlja zamaje.*

*O domovina, kdor te ljubi zdaj,
jubiti mora s črnim gnevom v duši:
kdor se naučil ni kot papagaj
besed svečanih, svete hrame ruši:
kdor noče laži dvoritli lakaj,
je kot drevo, bolehajoče v suši.
Glej, smešna krinka, opičji obraz —
to boginja svobode je pri nas!*

*A mi gremo naprej, mi gremo naprej,
mi strelci,
in pred nami plamen gre skož noč
kot Bog pred Izraelci.*

*Kaj malo nas je? Preštejte nas!
Borilci stoletij minolih —
vi klanjate se jim — a oni? sede
na vzvišenih svojih prestolih?
Preštejte nas, pregledajte nas:
vsí veliki vaši svetniki,
vsí naši so sobojevniki!*

*Mogočen plamen iz davnine šviga,
vekov preletél je koprné,
in plamen naš se druží z njim, se dviga,
in plamen naš pogumno dalje gre,
ker neprekinjena drži veriga
iz zarje v zarjo in od dne do dne ...
In v nove zarje ji hlepé oči —
tako mladina pesnika slavi!*

Zdi se, da so jubilejna slavja imanentna človekova potreba po obrednosti. Znameniti posamezniki, predvsem iz kulturnega življenja, izzivajo pozornost in vzbujajo radovednost. V njihovi usodi si sleherni rod prizadeva odkriti sledi svojih želja in najti tradicijske zveze, ki usmerjajo njegova hotenja. »Veliki« ljudje (kakor ponavadi take posameznike imenujemo) so s svojimi dejanji ali deli razodeli neko podobo (resnico) sveta, to pa pomeni, da so prodrli v bistvo obstoja in razsvetlili s tem še neznane globine ali razsežnosti življenja. Jubilejna vračanja k njim in njihovem delu so najprej izraz iskrene hvaležnosti, nato pa tudi mogočnosti za novo poglobljanje v njihove duhovne in zgodovinske potencialne. Takšna vračanja in soočanja jačajo samozavest, najdevajo kontinuiteto in prinašajo oporo, kar vse so sestavine, ki sodobnemu človeku v svetu labilnih vrednot dajejo občutek moči, s katero laže traja v času.

Župančičevo pesništvo je sestavni del slovenske moderne, v kateri se je zgodil preporod besedne umetnosti in je prišlo do vsestranskega razcveta poezije. Književnost je dosegla, da se nanjo gleda kot na samostojno in avtonomno duhovno dejavnost ter je s tem odprla prostor za dolgo zavrtje ustvarjalne moči slovenskega naroda. O. Župančič je celovita osebnost, ki je nekaj desetletij spremljala vse bistvene probleme človeka in sveta. Po izidu **Mladih potov** (1920) je bil pesnik od vseh priznan kot integralni in središčni del slovenske književnosti in kulture. Zelo zgodaj je s svojimi pesniškimi kvalitetami vzbudil zanimanje tujine; v tujih jezikih so napisane tudi prve monografije o njem (A. Cronia in L. Tesnière). Zato je na mestu izjava I. Andrića, da Župančič nikjer ni tujec, pretrajljivo pa je spoznanje I. Sekulić, ki se je pesniku zahvalila, ker je z njegovim pesništvom laže prenašala življenje. Gre torej za izjemno ustvarjalno osebnost s pomembnimi pesniškimi kvalitetami, zato se mora raziskovalec zavedati, da s preučevanjem te lirike stopa na področje prave in resnične umetnosti, ki je na splošno redkega pojav.

I

O. Župančič je detinstvo preživel v Beli krajini, ki je bila do odprtja belokranjske železnice skoraj povsem brez zvez z matično zemljo. Stisnjena med Gorjance in Kolpo je iz svojega okvira mogla le po poštini cesti iz Metlike do Novega mesta. V to pokrajino se je doselil Župančičev rod in iz nje je kasnejši pesnik srkal prvo znanje o kulturi, psihologiji in sociologiji. Belokranjsko podeželje je uničevala gospodarska kriza. Prebivalci so bili prisiljeni, da si iščejo sredstva za preživljanje v tujini. Ravno na Vinico se nanaša podatek v **Slovenskem narodu** (30. septembra 1896), da na regrutacijo pride komaj četrtnina fantov, ker so vsi drugi odšli za delom v Ameriko (problem izseljenstva). Župančičev oče je bil tesno povezan s pokrajino in z naravo pa je spoznanja te vrste prenašal tudi na sina. Odprtost za ljudi in pristnost v doži-

vetju narave je v pesniku ostala za trajno (problem doživetja narave). Kljub temu je k njegovemu duhovnemu formiranju največ prinesla svojevrstna belokranjska kultura, ki ima v jeziku, noši in narodni pesmi pretežno arhaične značilnosti. Narodna pesem je, za zgled, po svojih stilnih značbah popolnoma drugačna od pesmi drugih Slovencev. Belokranjski človek v njej misli abstraktno in nima smisla za zunanjo učinkovitost. Tlorisi zgradb so strogo simetrični, v vezeninah ni grozdja, klasja ali nageljnov, kar je sicer običajno v zahodnih slovenskih pokrajinah. Belokranjec praviloma oblikuje geometrične vzorce v brezkončni vrsti, dela s čim manjšim številom enostavnih ornamentov in iz njih sestavlja bolj zamotane like. V narodni pesmi se pretežno ponavlja isti motiv, melodije so ozkega obsega, včasih zajemajo le tri tone, kar je dokaz njihove visoke starosti. Različnost je dosežena s tem, da se isti motiv oblikovno pogosteje ponavlja, in sicer na različnih stopnjah. Najvažnejša sestavina te poezije je ritem, ki v molovskih pesmih razkriva sorodnost s starimi koralnimi skalami. Pesniški teksti ponavadi niso ritmično strogo vezani, temveč imajo bolj svobodno metrično strukturo. Gre za nekakšno obliko svobodne deklamacije, v kateri so naglasi prosto razporejeni (problem racionalne strogosti v formi in problem artizma). V vsem tem so prvobitne in trajne klice Župančičevega ustvarjanja, ki jih je razvil do popolnosti.

Prvi Župančičevi stihji so z začetka devetdesetih let. V njih je navzoča predvsem slovstvena tradicija druge polovice XIX. stoletja (A. Aškerc), jasni so odmevi romantične ironije nemškega pesnika H. Heineja in zelo vidna je potopljenost v tradicionalno poezijo Slovencev, Čehov in Ukrajincev. Ta tradicija pa v glavnem ni nekaj, na kar bi Župančič postavljal svoje delo v smislu nadaljevanja in dopolnjevanja, v tem delu gre namreč vse bolj za zavestno odločitev, da je iz preteklosti treba izstopiti in se usmeriti samo v novo utemeljeno prihodnost.

V Župančičevem pesništvu je prišlo do preloma, ki je razdelil človekovo generično in socialno razsežnost na dva pola. Na eni strani je svet družbenega in družabnega veljastva, ki se je utemeljevalo na posebnem svetovnonazorskem, narodnjaškem in literarno-pedagoškem sestavi vrednot. Kolizija z meščansko liberalistično in pozitivistično ideologijo XIX. stoletja, je našla svoj nasprotni pol v hrepenjenju po osmišljenem svetu, v katerem bodo navzoče visokoumnost misli, čistost dejanja in zanesljivost vrednotenja. Iz zanikanja družbe svojega časa in sebe kot dela te družbe je izviralo iskanje osebne usmerjenosti, lastne nedotaknjene in individualne izvornosti. Kakršen koli sklad med obema poloma, ki sta označena kot načeli negativnega in pozitivnega, ni mogoče, zato se tudi posameznik ne more situirati v svetu. Župančič je reduciral življenjsko resničnost na konkretno družbo, ki se razkriva kot moralno, socialno in intelektualno mrtev prostor. Ta socialni prostor je

zgod patološke, njegovo obzorje je nizkotno privatništvo, ki je postavljeno izključno le v službo telesnosti. Ideološko omenjeni prostor povezuje fraza o nekakšnem višjem načelu, ki zajema domovino, narod in moralo, a se v kritični refleksiji vedno razodene kot preračunana utemeljitev, ki je neobhodna za uresničevanje zasebnosti. Taka družba je človekov prostor bivanja in usoda njegovega obstoja, v njej se srečnega počuti lahko le tisti, ki nima ne svoje volje in ne lastnega razuma. Župančičev odklon od opisane resničnosti je intenziven in radikalen, ker ga usmerja in vodi predstava o dinamični, aktivni in razgibani družbi, v kateri bodo dejanja posameznikov na neki višji ravni tako pametna kot smiselna. Prva faza Župančičevega pesništva tematizira torej samo ta ontološki prelom, v katerem se je bistvo znašlo v nasprotju z bivanjem.

II

Opisano vzdušje je zelo plodno za nastanek poezije. Osrednji pesniški izvir moderne je zares osebna izpoved: rod slovenskih modernistov je rod prvorazrednih lirikov. Njihova inspiracija izvira iz obzorij realnega človeka in njegove notranjosti, intimnega življenja, iz resničnih misli in čustev. Pesmi, ki nastajajo, so nekontroliran odgovor na vse, kar človeka obkroža in kar se dogaja v njem samem.

Omenjeni položaj je izredno vznemirljivo zarodišče za pesniško ustvarjanje, ni pa mogel posameznika osredotočiti v socialnem smislu. Časa opojnosti (1899) opozarja, da je v tem času to praznino izpolnjevala erotika. Besedila, kakor so **Ti skrivnostni moj cvet...** ali **Pesnik in ženska**, razodevajo, da je ta tematski kompleks v tesni zvezi z inspiracijo pesništva in s književnim nazorom sploh. V načelu velja, da za Župančiča načelo erosa ni samo pesniška imaginacija, temveč predvsem spoznavna kategorija, s katero se manj kot konkretni osebi približuje resnica človeškega (ustvarjalnega) bitja in njegove eksistence. Eros se spiritualizira, pesnik se mu sicer približuje z nestrpnim hrepenenjem, ker veruje, da bo skozenj — kakor skozi okno — gledal široka obzorja, to pa želi le zato, da bi odgnal notranji dolgčas in eventualno obogatil lastno duševno občutljivost. Harmonijo osebnega življenja išče v vzvišenih in do prozirnosti estetski pretajenih doživetjih, ki so praviloma odlični zgledi introvertiranih oblik psihološke sublimacije. Erotični inspirativni vzgib ga drži tako močno, da v njegovi tematizaciji postaja suveren razsojevalec, absolutni ustvarjalec lepote, krotilec živalskih nagonov in organizator kaotičnega sveta. V erosu domneva, da se mu je razodelo absolutno in da je prodril do bistva kozmosa; sam sebe postavlja kot **receptaculum**, v katerem se je dogodil čudež spočetja, ki bo privedlo do rojstva in pojava bistva.

V pojmu erosa pesnik torej reflektira nekó kozmično stanje, ki je kot tako najbolj temeljna oblika posameznikovega bivanja. V erosu občuti polnost duše, opija se z življenjem, ki ga obkroža, in verjame v svojo prihodnost; eros je potemtakem področje, na katerem posameznik (predvsem pesnik) lahko je. Brezmejno prevzetost z erotičnim doživljanjem spremljajo psihična stanja zanosa, ki so prava pravcata ekstaza bivanja. Ekstaza je v Župančičevem pesništvu samo drugi pojem za poskus transcendiranja človeškega bitja, kar je globlja filozofska podlaga lirike, o kateri gre beseda. Župančičev eros je duhovnost, ki jo vodi in usmerja ekstaza, a njegov cilj je, da doseže neslutene višine (v ustreznih pesmih je govora o daljinah; kamor žena ne more, ali o zakladih, ki jih doživetje ljubezni prebudi v ustvarjalčevi

Oton Župančič — šestdesetletnik. Podoba spominja na njegove lastne besede: »Bil je med nami mož, kot zrno klen in zdrav...«

duši). Aktivni eros v tem primeru ni toliko ekstatična odprtost za drugega, prvenstveno je poskus osvoboditja posameznika iz interesov in potreb socialno-političnega ustroja, ki si ga je družba ustvarila za zadovoljevanje svoje materialne eksistence. Ob temi sinteze in integrativnih mogočnosti se je kar brž pojavila namreč tudi tendenca uničevanja. V bivanjsko polnost in v brezmejno voljo za obstojem so vdrli glasovi, ki so prišepetavali resnico o minljivosti vsega človeškega. Župančiču se je odkrila druga stran erosa, namreč njegova tragičnost, s tem pa so v zadevno liriko prodrle teme, v katerih se eros pojavlja tudi kot zabloda in izvir razočaranja. Odkritje, da je tudi erotika podvržena smrti, je v pesniku povečalo prvobitno željo po nesmrtnosti, s tem pa se je pojačala inspiracija pesništva, ki bo za nekaj časa prevzemala vse plasti njegovega ustvarjanja.

Inspirativni vzgibi so se premaknili v subjektivnost, v njej pa je dobil premoč človek duha. Pesnik je s tem našel središče, iz katerega so bili mogoči prijemi, spoznanja in operacije umetnosti, dobil je prived vsomogočnosti, saj je po njegovem vse, kar je, le stvaritev človeka oziroma projekcija njegove notranjosti navzven. Pesnik si je privzel status demiurga, njegov organ spoznavanja sta postala intuicija in čustvo, rezultati, do katerih je prihajal, pa so bili koherentni, ker je univerzum skozenj razkrival svoj pravi obraz, neznatne podrobnosti življenja pa so dobivale pomen metafizične svetlobe. Lirsko življenje je v tej miselnosti stanje posebne milosti, ki ga spremlja blažena katarza, v kateri se očiščujejo osebne strasti in se olajšuje breme človeškega trpljenja. Pesem je izvir posebne zanesenosti, katere cilj je zunaj pesnika. Avtor ne razločuje več med seboj in svetom, od bližnjika želi narediti človečanstvo, oboje pa ima za nasledek, da se

njegova pesniška praksa spreminja v dva poglobljena tipa. Prvi tip predstavlja poezija s socialno in humanistično tendenco; ssem spadajo satirične, borbene, revolucionarne in oratorske vsebine, ki so po izhodišču začete v romantični ontologiji. Drugi tip so številni poskusi, v katerih gre za integralni izraz resničnosti. Oba tipa spadata v neliterarne, moralne namere, ki pa so izredno vitalne in žele doseči stanje novega lirizma.

Za Župančiča je živa in plodna klica znotraj; gre — če si izposodimo fizikalni pojem — za nekak notranji vzgon, ki naj bi življenje dvigal skozi vse bolj kompleksne oblike do vedno višje pomenljivosti in namembnosti. Pri tem se pesnik zaveda, da objektivizacija in homogeniziranje resničnosti, ki ju je omogočil intelekt, pomeni nevarnost. Intelekt se je namreč ločil od omenjenega notranjega vzgona, odrekel se je intuitivni podlagi in s tem postal razlog za tisto, kar v Župančičevem gledanju označuje pojem družbe (plitkost, stereotipnost, zasebnost itd.). V tej koliziji njegove premise postajajo bojevitve, v izključnosti nevrastenične, ponekod pa mejijo s področji paroksizma. Kljub tem mejnim oblikam jedro ostaja zdravo; premisa, da objektivitete ni brez sodelujočega subjekta, krepi težnjo k sintezi posameznika in množice, središča z obodom. Ker je življenje mogoče videti samo od znotraj, kar je Župančiču najbolj bistven duhovni etimon opisovane faze, ni čudno, da se je osrednji notranji vzgon uobličil tudi v posebnem stilizmu. Že v ciklusu **Manom Josipa Murna** je ukaz, ki nalaga pesnenje, usmerjen v pojem središča; to se kasneje razvija in profilira: pesnik želi biti srce v sredini (**Mesečina**), pesem je zlato jedro duše sveta (**Revija**), strnjeno pa isto misel izpovedujejo stih **Nočnega psalma**:

(Nadaljevanje na naslednji strani)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

Sredi vsega razprostri peroti,
kot dve zarji,
in v viharji,
harpa boš, ki jo prebira Gospod.

Potrtilo teh izvajanj imam v Župančičevem pogovoru z Izidorjem Cankarjem, v katerem je ves kompleks izredno jasno ekspliciran. Tam pravi: »Poezija je neka pot do samega sebe in do človeka, neko živo gibanje proti stvarem in središču vsega, približevanje centru. V stvarjanju se človek bliža Bogu. To stvarjenje je slepo, a bolj bistrogledno kot ves intelekt «**Obiski**». Življenjska resničnost je v tem sklopu tista »velikanska klaviatura«, iz katere pesnik izvablja svojo pesem («Cim večji je umetnik, tem obsežnejša je klaviatura, in če bi bil bolj popoln, bi mu pel ves svet»). V tem ustvarjalnem stiku se spajata subjekt in objekt, zato je Župančič lahko izjavil tudi, da je besedna umetnost »resnica sama«; njena količina je odvisna od aperceptivnih sposobnosti ustvarjalca («Ko bi bil umetnik popoln, bi v vsaki dobi vse sprejemal, a tega ne more; zato mu pravimo, da se razvija»).

Pesništvo je torej dojemanje sveta s pomočjo posameznikovega duševnega potenciala, kar pomeni, integralni del celostne človečanske izkušnje. To, kar izreka pesništvo, se ne more izreči drugače, zato je pesniška izkušnja nenadomestljiva, njen jezik se ne da prevesti v noben drug izrazni način. Književna spoznanja, ki vsebujejo seizmografsko natančen zapis človekove resnične zgodovine, pripadajo torej načinu spoznavanja te zgodovine, načinu, ki je kot tak nezamenljiv, neponovljiv in enkratno.

Kovaška

*Mi, kar nas je kovačev, mi bomo vsi kovali,
kovali svoja srca, kovali svoj značaj,
kako zvené nam duše, bomo poslušali –
zakaj?*

*Mordà pod kládivi se nam oglási kedaj
srcé, ki v njem bo pravi bron,
da pelo bo, vabilo ko zvon,
da bomo krog njega se zbrali ...*

*Vsi: – črnici rudarji iz Idrije, iz Trbovelj,
iz plavčev gorenjskih, iz Kaple, iz Borovelj,
od Nabrežine beli kamenarji,
devinski opaljeni ribarji,
polnagi nosači iz luke tržaške – četa,
kot da kiparju ušla je izpod dleta –
vi, sključeni tkalci od stativ, strojarji
smrdljivici, zaviti v čresla ostri duh,
vi mlinarji, ki nam meljete kruh,
zidarji iz Renč, mizarji šentviški, Solkanci,
drvarji po šumah, šoto vozeči Ižanci,
ti mož, ki orješ in seješ, se družno z volom potiš,
ti štajerski viničar, ki nam vince mediš,
ti, s svincem v pljučih, z očmi gasnočimi stavec,
v vrtince mirno zroči savinjski plavec,
Vipavec brbljavi, zamišljeni briški kolon,
vsi, ki poznate otiske zapestnic-spon,
tudi vi, pozorno sklonjeni naprej,
brodarji v bodočnost, v obzorja nova brez mej ...*

*Zato bomo mi kovači kovali,
trdó kovali, tenkó poslušali,
da ne bo med nami nespoznan,
ko pride čas,
ko sine dan,
da vstane, plane kládivar, kládivar silni iz nas ...*

Zbirka **Čez plan** (1904) ima na uvodnem mestu ciklus, ki je posvečen smrti Josipa Murna-Aleksandrova. Z njim je napovedano približevanje konkretni resničnosti in srečanje s slovenskimi življenjskimi okoliščinami. Za Župančiča so v tem času elementarna doživetja ljubezen, pesniško poslanstvo, z vse večjo silo pa pritiska tudi doživetje domovine. Himnični zanos in izredna formalna spretnost še naprej ostajajo Župančičeve poglobljene značilnosti, vendar je nova zbirka urejena bolj pazljivo. Njena vsebina je že zrasla iz novega razmerja do človeka in sveta, kar so tematizirali predvsem **Samogovori** (1908). Procesi, ki jih lahko spremljamo v pesniku od 1900. leta dalje, razodevajo problematizacijo osebne morale, etosa, naroda, družbe, religije in filozofije. Pesništvo in korespondenca razkrivajo napor za bolj pozitivnim, bolj konstruktivnim in bolj razumnim občutjem življenja. Dekadentni anarhizem, individualistična razvezanost in modni protest izginjajo, na njihovo mesto pa stopa iskanje čvrstih moralnih podlag, kar je znamenje večje etične urejenosti. Urejevalna težnja je Župančiča postavila pred objektivne probleme, ki zajemajo filozofijo in vlogo pesnika v majhnem narodu. V tem obratu je imelo vidno vlogo branje L. Tolstoja, pa tudi potovanje v Pariz, kjer se je pesnik srečal s socialistično miselnostjo (J. Jaurés) in s kolektivistično-socialno inspiracijo pesnikov kakor sta W. Whitman in E. Verhaeren. Pot do najboljših del, ki tematizirajo domovino, je bila s tem odprta. V pesmih **Z vlakom** in **Duma** je Župančič razbil ozko nacionalno gledanje, domovinsko vprašanje pa postavil v konstelacijo etosa modernega človeka. Po njem je usoda naše in katere koli domovine samo del zapletenih mednarodnih odnosov.

Človek prihodnosti naj bi bil povezan z naprednimi silami življenja in zgodovine, domovino naj bi nosil v svoji notranjosti kot konstitutivni del, ker bo le tako povsod doma, le tako bo doživel neposredno življenjsko radost in le tako bo lahko sprejemal življenje v vseh njegovih pojavnih oblikah.

Znamenje takih misli je tudi nova pesniška zbirka **V zarje Vidove** (1920), ki jo je spodbudila prva svetovna vojska ter zato nosi pečat izrazitega nacionalnega ustvarjanja in skupne družbene problematike. Značilno je, da se nekdanja celovitost in strnjjenost umikata, pesništvo se drobi v številne fragmente, kar govori za to, da je Župančič začel izgubljati občutek za mero in skladnost. Kljub temu je zbirka še vedno dovolj pomembna; sestavljajo jo trije izrazito družbeni in občeloški problemi, kakor so vojska, narod in družina. Nova vizija celote se vendarle med obema vojskama v Župančičevem pesništvu ni pojavila. Osnove za nekaj takega so se začele oblikovati, ko je 1941. leta slovenski narod stopil v narodnoosvobodilni boj. Pesnik je v tem zgodovinskem dogodku začutil vrednost, ki je vredna življenjskega in pesniškega angažmana.

Bolj kakor kdaj prej so se v tem času osredotočile Župančičeve prvine, ki so izražale entuziastično čustvo življenja in resničnosti. V središče zanimanja so stopili interesi človeške skupnosti, le-ti pa so razvijali in razširjali simpatijo za socialna dejstva svojega časa. Pesnik je spoznal, da sveta ni dovolj samo razlagati in se tolažiti z vizijo nekakšne idealne prihodnosti, temveč ga je predvsem treba spreminjati z neposredno dejavnostjo. Njegova družbena vizija se je s tem pripela na socialistični humanizem, praksa pa je prešla v napor, da v narodnem in človečanskem kolektivu razvije resnično človečnost in nepotvorjeno pristnost. Prej je iskal prebujanje duše iz sna samo na področju kulture, sedaj se je zaustavil na konkretnih zgodovinskih dejstvih, v katerih je bilo omenjeno prebujanje izvedeno tudi v socialno-političnem dejanju. Misel se mu je samodejno ustavila ob zgodovinski dediščini kmečkih uporov, predvsem ob etičnem bistvu pojma **stara pravda** in ob integrativnem gestu puntarjev **le vkup uboga gmajna**. Oba pojma je vgradil v besedilo manifestativne in programske pesmi **Veš, poet, svoj dolg?**

V tem tekstu so bila že 1941. leta izrečena etična, narodna in socialna izhodišča narodnoosvobodilnega boja. Župančič se je izenačil z doživljanjem ljudi, ki so bili prepričani v svojo pravično stvar in so v tem prepričanju živeli v največji sreči. Splošna vznemirjenost, ki je bila označba časa, je bila obvezujoča; nobena instanca ni mogla reči ne, pač pa je, če je želela ostati v stiku z narodno identiteto, celo morala krepiti želje, da si pri procesih, ki so bliskovito in organsko nastajali, zraven. Pesnikov intimni vzgib v omenjeni pesmi je torej simpatija, udeležba, kar pomeni, življenje z drugimi, od katerih bodo šli mnogi v smrt, pa je izvir ekstatičnega doživetja sreče. Za Župančiča je slovenski upor očitno čudežen dogodek, ki potrjuje moč in modrost njegovega naroda (prim. pesem **Vprašanja**). Ta dogodek je z ene strani tako prvinsko nesvoboden kot naravni pojav, ki poteka po svojih notranjih zakonih, z druge strani pa v slehernem posamezniku vzbuja občutek prav skrajne svobode. Človek, ki se udeležuje takega gibanja, je odvrgl breme vsakdanjih skrbi in tegob. Nastopil je čas, v katerem gre za življenje in smrt (sintagmi **zob za zob** in **glava za glavo**), tu ne štejejo več drobni pomisleki, ki so sicer utesnjevali življenje, in se ne pojavljajo oziri na podrejene koristi. Etnična skupnost in ljudje sploh si z vsemi silami priza-

devajo za en sam cilj — za zmago, ki pomeni obstoj, v takem vzdušju pa se zdi življenje tako preprosto in pregledno, da se ne more pojaviti noben dvom, ki bi oslabil dejanje. Župančič je torej končal svoje pesništvo s spoznanjem, da je za pridobitev življenja življenje treba založiti. S tem je položil temelje za narodnoosvobodilno poetiko, v kateri so bili zgodovina, umetnost in življenje eno in isto.

IV

Na vseh ravneh človeške in pesniške dejavnosti, ki se jih loteva Župančičeva lirika, srečujemo subjekt, ki je v nasprotju z objektivno resničnostjo. Objektivna resničnost ogroža enotnost in smisel življenja, ona uničuje subjekt, ki je nosilec idealnih vrednot, humanističnih pobud in socialnih dejanj. V Župančičevi liriki živi konflikt med grdo resničnostjo in idealnim posameznikom; ta konflikt je radikalno tematiziral ravno romantika, iz njega pa je izvirala celotna tradicija evropskega pesništva XIX. stoletja. Ko Župančič prevzema in brani pesniška načela, ki jih je uvedla romantika, to pomeni, da sprejema in brani vlogo idealnega subjekta v grdi resničnosti. Ker je sleherni tekst tega opusa namenjen človeku in poslan v socialni prostor, bi omenjeni konflikt upravičeno lahko imenovali tudi spor človeškega posameznika s svetom, v katerem živi.

Župančičevo pesništvo torej tematizira dramo subjektivizma v sodobnem svetu. Ta drama je intenzivna in eksplicitna najprej v temi erosa, nato v temi pesništva in nazadnje tudi v temi družbe, ki so, v skladu s pesnikovo vizijo, zadnji **residuum** avtonomnosti idelane subjekta v sodobnem svetu. Eros in inspiracija imata v tej umetnosti transcendentalni in metafizični smisel, oba sta moč, ki se uresničuje sedaj in hkrati omogoča vsakemu tudi udeležanje v prihodnosti. Tema pesništva je še posebej obrnjena v družbeno življenje, želi delovati nanj, spremeniti njegov smisel in s tem postati poglavitna gibalna sila tako generične kot socialne eksistence. Omenjene teme v Župančičevi tematizaciji odkrivajo meje in možnosti subjektivizma, hkrati pa izpovedujejo tudi razpoke v utemeljevanju njegove transcendence. Z minimalizacijo subjektivnega deleža, do katere je prišlo v sodobnih življenjskih pogojih, je ta tema še danes pozlačena z

Dedek in vnuček

auru izgnole ali zelene resničnosti, torej s premiso, ki sega v samo osrčje tistih sodobnih literarnih iskanj, ki so še povezana s klasično humanistično vizijo sveta in življenja.

Župančičevo pesniško delo je obširno in oblikovno dokaj raznovrstno. Če izvzamemo roman, v tem opusu nahajamo vse klasične literarne vrste. K temu velja dodati še publicistiko, kar pomeni eseje, članke, ocene, izjave in govore, rokopisne zapiske, meditacije, odlomke iz dnevnika in iz korespondence. V pesnikovem bogatem življenju skoraj da ni pojava, ki ne bi bil zajet v njegovi misli, zaobsežen v čustvu ali usmerjen s konstruktivno voljo. Brez njegovega sporočila bi bil slovenski narod brez globinske nacionalne filozofije, knjižni jezik brez končne dovršenosti, književnost pa brez lirike svetovnih razsežnosti in pomena.

Največje bogastvo Župančičeve lirike je vsekakor v fondu besed, v pesniških podobah, v ritmu in kompoziciji. Pesnik se stilno pravzaprav nikoli ne ponavlja, ker iz tistega, kar je ustvaril v umetnosti ne nastaja rutina, četudi bi dosežena stopnja popolnosti bila še tako visoka. Slehera njegova pesem ima popolnoma svoj in organsko razvit stil, ki izhaja iz snovi. Oblikovana snov je strnjena v tesen zunanji okvir, zato se ustvarjalec lahko osredotoči na prikazovanje majhnega in v sebi zaokroženega sveta. Oblikovanje takega navidezno ozkega in zaokroženega sveta pa je polno dramatičnosti in nepredvidljivih razsežnosti. Župančičevo pesništvo v najboljšem in na vseh inspirativnih ravneh zajema celoto in središče, kar je razlog za njegovo visoko umetniško vrednost, to zajemanje pa se dogaja v jeziku, ki je sam zase pomembna dragocenost. Pesnik je napovedal boj tradiciji, da bi izrazil vse, do česar se je dvignil v svoji misli ali slutnji, in je v tem boju odnesel venec zmage. S tem je preobrazil slovenski pesniški jezik in njegov izraz obogatil z gibkostjo, mehkoobnostjo, lahkoto, globino in eleganco. V najbolj zapletenih pesniških kompozicijah je ta jezik prienačil svojim visokim mislim in pretanjenim čustvom ter zapisal vrsto dovršenih formulacij, ki so v bralčevi zavesti še danes občutne kot nedosežne in neuresničljive.

Samonikla, izvirna in ustvarjalna moč, ki jo razodeva Župančičevo pesništvo, je razlog, da energija, ki jo izžareva, »nikoli ne otrpne v togo nepremičnost in v konservirano muzejsko nesmrtnost«. Raziškovalcu na področju poezije postavlja vedno nova vprašanja: »kako ujeti vse to trepetanje, vse te nemirne črte, ki rišejo njegov obraz, da se ti zdaj prikaže ves jasen, pa se zopet zabriše in izgine, da ne veš kdaj ne kam?« (Prešeren in današnji dan). Navedene besede je Župančič 1946. leta izrekel za svojega predhodnika Prešerna. V pravem pomenu besede pa veljajo tudi in predvsem zanj, ki je v dan-današnji čas ostal njegov edini in resnični naslednik.

Hiša v Ljubljani, Nunska ulica št. 4, kjer je Oton Župančič v 1. nadstropju stanoval in ustvarjal po osvoboditvi

Oton Župančič je našel svoj zadnji dom v večnem tovarištvu Ivana Cankarja, Dragotina Ketteja in Josipa Murna-Aleksandrova

Kazalo

Letnik XII.

Številka 3, 18. april 1978

Egidij Gašperšič
K razmišljanjem o odnosih
v amaterizmu in do amaterizma 33-34

Številka 1, 7. februar 1978

Ilka Vašte Februar 1849	1
dr. France Bernik Beseda o Prešernu in Jenku	2-3
Andrej Kokot Misli ob našem jubileju	4-5
dr. Cene Avguštin Scenografija Saše Kumpa	7
Majda Zontar Pregled razvoja poštne prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne	8-11
France Bratkovič Zapiski z dijaškega stojišča	12-14
Črtomir Zorec Prešeren-popotnik Fotografije: fototeka Zavoda za spomeniško varstvo Kranj in Go- renjskega muzeja Kranj; likovni prispevki: Nežb Slapar, Saša Kump	15-16

Jana Beravs Pesmi	34
Vida Dežman Projekt skupine 77 ali novi konceptualizem v likovnih prizadevanjih	35-36
Edo Torkar Potovanje na Kubo	37
Denis Poniž Zapis in poezija zapisa	38-39
Janis Koridis	40
Tomaž Iskra Mesečniki	41
Janez Smitek Fužinska in občinska uprava	42-45
France Bratkovič Zapiski z dijaškega stojišča	46
Črtomir Zorec Spominska soba Simona Jenka v Kranju	47-48

Fotografije: z razstave v paviljonu
NOB Tržič, Kovaški muzej Kro-
pa, Franc Perdan

Številka 5, 21. november 1978

Franci Zagoričnik Drama inštitucije ali Lepa Vida in Čarovnica iz Zg. Davče	66-67
Prevajalec Drago Bajt	68-69
France Pibernik Marjan Kucec - grafik in slikar	70-71
France Pibernik Pokrajina z vozom (pesmi v prozi)	72-73
Milan Sagadin Ajdna nad Potoki	74-75
Črtomir Zorec Prešernovi obiski pri stricah	76-80

Številka 2, 10. marec 1978

Franci Zagoričnik Teden slovenske drame v Kranju	17-18
Jože Vidic Sedem krst za Ronkarjevo družino	19-21
dr. Cene Avguštin Likovno življenje na Gorenjskem v letu 1977	22-23
Martin Kadivec Pesmi	24-25
Majda Zontar Pregled razvoja poštne prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne	26-27
France Bratkovič Zapiski z dijaškega stojišča	28-29
Črtomir Zorec Jenkove Lavre	30-32

Fotografije: fototeka Zavoda za
spomeniško varstvo Kranj in Go-
renjskega muzeja Kranj, Franc
Perdan

Številka 4, 5. september 1978

Slovenščina v javnosti	49-50
Franci Zagoričnik Škandal umetnosti ali ob slikarstvu Henrika Marchla	51-52
Franci Zagoričnik Čas branja ali »pustota«	52-54
Valentin Cundrič Vrči	54-55
Anka Novak Življenje in delo pastirjev v bohinjskih gorah	55-59
Bela skozi čas	60-61
Črtomir Zorec Gorenjska	62-64

Fotografije: Zavod za spomeniško
varstvo Kranj in Gorenjskega mu-
zeja Kranj

Številka 6, 26. december 1978

Joža Mahnič Iz pesnikove delavnice in zapuščine	82-85
Izidor Cankar Obiski - S poti	86-87
Oton Župančič Veš, poet, svoj dolg	88-89
dr. Marja Boršnik Oton Župančič in moja generacija	90-91
Jože Pogačnik Župančičevemu pesništvu na rob	92-95

SNOVANJA - posebno kulturno
rubriko Glasa urejajo: Jože Bohinc,
Benjamin Gracer, Janko Krek, An-
drej Pavlovec (likovna umetnost,
umetnostna zgodovina, arhitektura,
urbanizem), France Pibernik (lepo-
slovje, literarna zgodovina), Niko
Rupel, Janez Šter, Albin Učakar
(odg. urednik), Črtomir Zorec (kul-
turna zgodovina), Olga Zupan (zgo-
dovina, arheologija, etnologija, spo-
meniško varstvo).

